

SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996

Ali BAŞARAN¹

Özet

Sovyet dış ticaret rejiminin anlaşılması, Rusya Federasyonu dış ticaret rejimine geçişin ve RF dış ticaret rejiminin inşasının anlaşılması için bir zorunluluktur. Sovyet dış ticaret düzeni devlet eliyle kuruldu ve işletildi. Dış ticarete devlet tekeli Sovyetler Birliği kurulmadan önce başladı. Yeni İktisâdi Politika (YEP) yıllarında bile, özel teşebbüs dış ticaretin dışında tutuldu. Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında SSCB’de dış ticaretin GSYİH’ya oranının oldukça düşük seviyede seyrettiği görülür. SSCB, dış ticaretin iç iktisâdi yapıya tesirini ortadan kaldıracak önlemleri aldığı için, bu tesir oldukça sınırlı kaldı. Bu makalede, Sovyet dış ticaret rejimi, Mihail Sergiyeviç Gorbaçov döneminde Sovyet dış ticaret rejiminin çözülmesi, Boris Nikoloviç Yeltsin döneminin ilk yıllarında yeni bir dış ticaret düzeninin kurulması ele alınmakta, Yeltsin döneminde dış ticaretin hızlıca devlet kısıtlamalarından kurtarılarak serbest ticarete dönüştürülmesi seyri açıklığa kavuşturulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *SSCB, Rusya Federasyonu, dış ticaret politikaları, ihracat, ithalat.*

¹ Ankara Üniversitesi Beypazarı Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi, basaran@ankara.edu.tr

Transition from Foreign Trade Regime of USSR to Foreign Trade Regime of Russian Federation, Construction of RF Foreign Trade Regime, 1992-1996

Abstract

Understanding of Soviet Foreign Trade regime is compulsory for understanding of transition to Russian Federation Foreign Trade Regime. Soviet foreign trade regime was formed and conducted by state hand. The state monopoly in foreign trade is older than the Soviet Union. Even in the NEP period, private enterprise was firmly kept out in foreign trade. The proportion of foreign trade in GDP was low throughout Soviet era compared to the West. Some measures were taken to limit the influence of foreign trade to domestic economic structure. Consequently, the influence of foreign trade was very limited. Soviet foreign trade regime and how the foreign trade regime with Mikhail Sergeevich Gorbachev pulled out, how new foreign trade regime constructed in the beginning years of Boris Nikolayevich Yeltsin was examined in the article. Restrictions and the elimination of restrictions of foreign trade in domestic level, briefly the elimination of foreign trade monopoly; moreover commercial opening to the external world is the main topic of the article. Between 1992 and 1996 foreign trade was transformed quickly from state control to free trade.

Keywords: *USSR, Russian Federation, foreign trade policies, export, import.*

Giriş

1991 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olduğumda Sovyet iktisâdi düzeni hakkında pek fazla bilgim yoktu. Türkiye'de, "uygulanırken öğretilmeyen Sovyet iktisâdi düzenini ve buna eklemli dış iktisâdi ilişkiler rejimini bugün öğrenmenin, ya da bu konuda yazmanın bir anlamı, önemi var mı?" sorusu gelebilir akla. Buna üç cevap verebilirim:

İlki benim, ikincisi Menshikov'un, üçüncüsü Gorbaçov'un... İlki; 1992 sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde ilk 10 ülke arasına Rusya Federasyonu'nun girmesinin nedeni, SSCB uygulamaları bilinmeden anlaşılabilir. İkincisi; RF kapitalizmi, sosyalist bir toplum ve merkezi plânlı bir ekonomi rejimi temellerine dayalı olarak inşa edildi. Bu nedenle sosyalist toplumu ve merkezi plânlı ekonomiyi bilmek gerekir. Menshikov, bunu şöyle açıklıyor: 20'nci yüzyılda kapitalizm Rusya'yı üç farklı vesileyle ziyaret etti. İlki; Çarlık monarşisindeydi, o sırada sanayi patladı ve kapitalist yerel reform Başbakan Pyotr Stolypin tarafından desteklendi. Ülkenin çoğu büyük ölçüde az gelişmiş ve geri kalmışken, büyük tekelci firmalar ve bankalar türedi ve daha modern bir kapitalist devletin temellerini hazırlamaya başladılar.²

"Bu Rus kapitalizmi 1917 Bolşevik Devrimi tarafından ortadan kaldırıldı. Devrimin ilk yıllarında hemen hemen tam olarak, en azından kentlerde millileştirmeye sadık kalındı. 1920 başlarında iç savaşın sona ermesiyle birlikte, Vladimir Lenin kapitalizmin yeni ve sınırlı bir türünü işlerliğe koydu. Lenin inanıyordu ki, bu kapitalizm türü, sosyalizm tamamen hâkimiyete hazır oluncaya kadar, geçici olarak ekonomik düzelmeye yardım edecekti. Yeni Ekonomi Politikasıyla (YEP) deneme birkaç yıl sonra sona erdi ve 1920'lerin sonlarına doğru Jozef Stalin tarafından bir kenara itildi. 1980'li yılların sonlarına kadar kapitalizm veya hiçbir şekilde özel teşebbüs resmen tanınmadı-üzerinden bir yarım yüzyıldan fazla zaman geçti."³

1990'ların RF kapitalizmi bu nedenle, en azından dış görünüş itibariyle, bu yüzyılın evvelki iki kapitalist deneyiminin derin veya belirgin köklerine sahip olmaksızın ortaya çıktı. Evvelki kapitalist sınıfların temsilcileri, komünist rejim altında fizikî olarak hayatta kalsalar da, büyük ölçüde sahneden çekildiler. Buna göre Rusya Federasyonu kapitalizmi çelişkili olarak, tamamen -hem objektif hem subjektif- sosyalist bir toplum ve merkezi

² Stanislav Menshikov, "Russian Capitalism Today", *Monthly Review*, July-August 1999, p. 81.

³ *Ibid*, p. 81.

planlı bir ekonomi altındaki temellere dayanıyor.⁴ Yani Menshikov'a göre, yeni Rusya Federasyonu kapitalizmini anlamak için SSCB ekonomisini bilmek gerekiyor.

Gorbaçov da 1990'lı yılların ortalarında olup bitenin kaynağını SSCB'de buluyor:

“Ne oluyor şu anda Rusya’da; neler olup bitiyor? Perestroyka politikasının sonucu mu bu olanlar, yoksa başka politikaların sonuçları mı? Elbette bugün açıkça şunu söylemek zorundayım ki Rusya’daki bugünkü durum, Yeltsin’in politikalarıyla doğrudan ilgili değil. Ama yine de onunla olan bağı çok fazla. Niye doğrudan ilgili değil? Çünkü bugünkü durumun kökenleri ta Stalin dönemine, totaliter döneme, emir-komuta zincirinin uygulandığı döneme dayanıyor. Ülkemiz böyle bir dönemden geçti ve böyle koşulları yaşadı; yürütülen komünist model ne yazık ki bizi çıkmaz sokağa götürdü. Daha sonra reformlar başladı perestroykayla birlikte.”⁵

1. SSCB Devrinde Dış Ticaret Politikası

1987’ye kadar Sovyet ekonomisi merkezi plânlıydı, üretim ve yatırımın %90’dan fazlası doğrudan devlet kontrolü altındaydı. Merkezi otoritelerce yapılan plân, üretim hedeflerini ortaya koyar ve ulusal ekonomik plânın yerine getirilmesi için hayatî olduğu kabul edilen çoğu ürünlerin nihâî kullanımını belirlerdi.⁶ Plânın devlet işletmeleri tarafından yerine getirilmesi, ilgili bakanlıklar tarafından gözetlenirdi.⁷

Dış ticaret, Sovyetler Birliği kurulmadan önce devlet tekeline alındı. Sovyet Hükümeti Nisan 1918’de dış ticareti millileştirdi, iç ve dış borçları ödemeyeceğini ilân etti.⁸ YEP döneminde bile, özel girişim, dış ticaretin dışında tutuldu. Dış ticarete devlet tekeli Sovyetler Birliği’ni, fiyatların dünya piyasasındaki değişiminin etkisinden tecrit etti. Dış ticaret yurtiçi ekonomiye uyumlu hale getirdi.⁹ Merkezi plânlı ekonomi devrinde dış ticaret,

⁴ *Ibid*, pp. 81-82.

⁵ Mihail Sergiyeviç Gorbaçov, *Gorbaçov Türkiye’de İstanbul ve Ankara Konferansları, 24-30 Nisan 1995*, (Haz. Ömer Çendeoğlu ve Aslihan Dinç), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 13.

⁶ Tomas J.T Balino, David S.Hoelscher and Jacop Horder, “Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia”, *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997, p. 6.

⁷ Thomas Wolf, “Russian Federation”, *Economic Review, International Monetary Fund*, Washington, D.C., 1992, p. 3.

⁸ Тимошина, Т.М. *Экономическая История Россия*, Москва, Информационно-издателский Дом Филинь Юридический Дом Юстицинформ, 2000.

⁹ Alec Nove, “The Soviet Economic System”, *Printed in Great Britain by Biddles of Guildford*, Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd. 15/17 Broadwick Street, London W1V 1FP, 1986, p. 279.

iç üretim ve dağıtımla benzer ilkelerle yürütüldü. Fizikî ölçülere benzer göstergelerle ölçülen dış ticaret dengesi, iç üretim ve tüketim arasındaki fark tarafından tayin ediliyordu. Bu rejim iç üretim ve tüketimi merkezi plânlara göre dengelerdi, ihracat ve ithalat doğrudan devlet buyruklarıyla düzenlenirdi.¹⁰ Dış ticaret, Dış Ticaret Bakanlığı'nın tekelindeydi. Dış Ticaret Bakanlığı, Gosplan ve Bakanlar Konseyi kararları doğrultusunda dış ticareti yürütüyor, dış alım ve satımlar Dış Ticaret Birimleri'nce (DTB) gerçekleştiriliyordu. DTB, Dış Ticaret Bakanlığı'na bağlı faaliyetlerini sürdürüyorlarsa da malî olarak bağımsızdılar. Bir DTB, ihracat, ithalât ya da her ikisini birden gerçekleştirebilirdi. DTB'ler genelde ürün bazında kurulmuştu. Bazı DTB'ler bir ürün, alan ya da bölge ile ilgili dış ticareti gerçekleştiriyordu. Söz gelimi Amerikan Ticaret Şirketi, ABD ile ticaret işlemleri yapıyordu. Dış ticaret işlemleri yanında DTB'ler teknik ve malî hizmetlerden sorumluydular. DTB gelirleri dış ticaret hacminin bir oranı olarak hesaplanıyordu.¹¹

Dış ticaretin tahsil ve tediyelerini Dış Ticaret Bankası (Vneşekonbank) yerine getiriyordu. 1987'ye kadar SSCB bankacılık sistemi Gosbank ve iki ihtisas bankasından - Sberbank (Tasarruf) ve Vneşekonombank (Dış Ticaret Bankası) – oluşuyordu.¹² Dış Ticaret Bankası, geleneksel olarak Gosbank'a bağlı faaliyet gösteriyordu. Vneşekonbank, dünyadaki dövizle işlem yapan belli merkezlerle yakın iş birliği içindeydi. Vneşekonbank çok sayıda yabancı banka muhabiri yanında SSCB'ye ait yurt dışındaki bankalar vasıtasıyla da (örneğin the Moscow Narodny Bank of London) dış ticaretin yurt dışı bankacılık hizmetleri ayağını yerine getiriyordu.¹³ Bankacılık sistemi Gosplan'ın bir aracıydı, bankacılığın dış ve iç ticarete pasif bir rolü (temel olarak muhasebe rolü) vardı.¹⁴

1.1. Dış Ticaret ve Plân

SSCB'de dış ticaret, tüm iktisadî faaliyetler gibi devlet tekelindeydi. Dış ticaret SSCB ekonomisindeki diğer kalemler gibi maddî denge plânı

¹⁰ Sergei Glaziev, "The Origin of Russian Trade Policy", *Trade in the New Independent States*, Edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C.1994, p. 58.

¹¹ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison-Wesley Educational Publishers, Inc., 1998, p. 177-178.

¹² Tomas J.T Balino, David S.Hoelscher and Jacop Horder, "Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia", *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997, p. 36.

¹³ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 178-179.

¹⁴ Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, "Summary and Overview of Developments Since Independence", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C, 1994, p. 6.

sisteminin bir parçasıydı. Plâncılar genelde ithalât ve ihracata fazlaca bağımlı kalmaktan kaçındılar. Dış ticaretin plânda dengelenmesi gerekiyordu. Hedeflenen dış ticaret üç plânla ortaya çıkartılırdı; ihracat-ithalât plânı, dış projelere malzeme ve hizmet sağlama plânı, ödemeler dengesi plânı. Bu plânlar dış ticaret yapılan ülke gruplarına göre ayrılırdı.¹⁵

Uzun dönemli plân, gerekli ithalâtın bedelini ödeyecek ihracat düzeyi için gereken şartları içermek zorundaydı. Gosplan, yabancı piyasalarla ilgili olarak Dış Ticaret Bakanlığında, ihtiyaçlar ve imkânlar hakkında Sanayi Bakanlığında elde edilen bilgilere göre gerekli hesaplamaları yapardı. Siyasî nedenler doğal olarak plânlarda göz önünde bulunduruluyordu: Meselâ, COMECON entegrasyonu hakkında veya ABD ile büyük ölçekli değişim olanak ya da isteği... Uzun dönemli plân, ihracatı artırmak için yapılacak yatırımları içermeliydi ya da çeşitli türdeki makineler, gıda maddesi, malzemeler için yabancı kredi gerekiyordu.¹⁶ Toplam dış ticarete COMECON'un payı yarıdan fazlaydı ve büyük oranda bu ticaret, hükümetler arası iki taraflı takas anlaşmaları temelinde yürütülüyordu. Bu takas anlaşmalarını Sovyetler Birliği dışına merkezi plân mekanizması taşıdı.¹⁷

Dış ticaret plânları ayrıntılı hedefler içerirdi. İhracat ve ithalâtın bölgelere dağılımı, her teşkilâtın (bakanlıklar ve DTB) vazifeleri ve teslim listesi ihracat-ithalât plânında yer alırdı. Dış Ticaret Bakanlığı ödemeler dengesi plânını Maliye Bakanlığı ile birlikte hazırlardı. Mal ve hizmetlerin çeşitli tasnifleri için para türlerine göre,-özellikle uluslararası kabul gören paralar ve transfer edilebilir Ruble olarak- ödemeler ve tahsilâtlar plânda gösterilirdi. Ölçü aracı olarak kullanılan transfer edilebilir Rublenin, (valuta ruble) yurt içinde kullanılan ruble kıymeti ile çok az bir bağlantısı vardı. Ödemeler dengesi plânına ek olarak, Maliye Bakanlığı, Gosplan ve Vneşekonbank tarafından hazırlanan sermaye plânı, yıllık borçları ve alacakları derleyip toplardı.¹⁸ 1990 öncesine kadar Sovyetler Birliği'nde döviz piyasası yoktu. 1990'da bankaların dövizle işlem yapmalarına ve yabancı para mevduatı kabul etmelerine müsaade edildi.¹⁹

DTB mekanizması; iç üretici veya tüketiciler ile dış dünyayı birbirine bağlayan bir mekanizma idi. Bu mekanizmada yer almak tamamıyla devletin takdiri idi. DTB'lere müsaade edilen ihraç ürünlerini, iç üreticilerden iç ruble

¹⁵ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 179.

¹⁶ Alec Nove, *ibid*, p. 279.

¹⁷ Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, *ibid*, p. 6-7.

¹⁸ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 179.

¹⁹ Tomas J.T. Balino, David S. Hoelscher and Jacop Horder, "Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia", *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997, p. 36.

fiyatlarından satın alıyorlar ve bu ürünleri dış piyasalarda alıcılara uzlaşılabilir fiyatlardan (genellikle dünya piyasa fiyatları) satıyorlardı. COMECON ülkeleri arasındaki ticarete, valuta ruble kullanılıyordu. İthalatta ise bir DTB, bir malı dış piyasadan satıcı ile uzlaşılabilir fiyattan satın alıyor; fakat iç tüketiciler bu ithal edilen mallar için iç ruble fiyatını ödüyorlardı. Bu alışverişlerin malî yönü Dış Ticaret Bakanlığı ile beraber, dış ticaretle ilgili çeşitli malî organların sorumluluğu altındaydı. Eğer ithal edilen ürünler iç fiyatlardan satılırsa, bu da DTB'nin ödediği fiyattan daha yüksekse, aradaki artı fark devlet bütçesine gelir kaydedilirdi. 1970 sonlarında artı fark devlet gelirlerinin %10'unu teşkil ediyordu.²⁰

1.2. Dış Ticaret Politikaları

SSCB'nin dış ticaret hacmi, GSYİH'sına bölününce, çıkan sonuca bakılarak SSCB'nin kasıtlı olarak ticaretten kaçınma politikası takip ettiği sıkça iddia edilirdi. Çünkü oranlama sonucu piyasa ekonomilerine göre oldukça küçüktü. Çeşitli etkenler (doğal kaynaklar gibi) bu tür farklılıkları açıklasa da başka sebepler vardı.

Öncelikle, Marksist-Leninist düşünce dünyası, uluslararası ticaretin muhtemel faydaları hususundaki geleneksel Batı savlarını, özellikle karşılaştırmalı üstünlükler fikrini reddeder. Bu tutum tuhaf değildi. Çoğu Batı iktisâdi yasası plânlamaya uygulanamayınca reddedildi. Özellikle Batı piyasaları düzensiz dalgalanmalara maruz kaldıkça, dışa açık ekonominin Sovyet iktisâdi başarısını tehlikeye atabileceği düşünüldü. Ticaretten kaçınmada ikinci önemli etken, Sovyetlerin düşman kapitalist kuşatma algılaması idi. Siyasî hâdiseler bu görüşünü kuvvetlendirdi. Batı, Sovyet rejimine düşmandı ve kısıtlama, ambargo gibi tutumlar takınacaktı.²¹ Üçüncü önemli etken, Sovyetler Birliği'nin kendisini, dünya piyasa ekonomisinin olumsuz olarak gördüğü taraflarından yalıtma arzusu idi. Özellikle enflasyon ve işsizlik gibi “şeytan”lardan, bunları ileten mekanizma devre dışı bırakılarak kaçınılabileceği savunuldu. Dördüncü etken, SSCB dış ticaret politikaları tamamen farklıydı. Sovyet iç üretici ve tüketicileri, dünya yüzeyindeki diğer üretici ve tüketicilerden tecrit edilmişlerdi. Dış ticaret örgütlenmesinin, ticareti epeyce sınırlandıracağı da savunuluyordu. Sovyet üreticileri dünya piyasalarından soyutlandığından dış piyasalar hakkında bilgi temin etmeleri oldukça güçtü; böyle olunca da rekabet şansları azaldı. Son olarak, plânlı dönemin ilk yıllarında yaşanan olaylar, Sovyet dış ticaret politikaları üzerinde oldukça güçlü etki bıraktı. Büyük çöküntü sırasında,

²⁰ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 179.

²¹ *Ibid*, p.180.

ticaret hadleri, Sovyetler Birliği aleyhine değişti. Bundan dolayı 1930'lar başında Sovyet dış ticaret hacminin Sovyet i üretimine oranı aniden düştü. Ayrıca özellikle ticaretin finansmanı da başka bir etkendi.²²

1.3. Dış Ticarete İ Engeller

Sovyet i fiyat sistemi, dünya piyasa fiyatlarından keskin hatlarla tecrit edilmişti. Örneğin, 1973-1974'teki petrol ve çoğu diğer maddelerin dünya fiyatlarındaki devasa artışına rağmen 1982'ye kadar bu kalemlerin i fiyatları yeterince artırılmadı. Sovyet ithalât ve ihracatı, resmi istatistiklerde ruble kıymetiyle (bunlar “dış ticaret” ya da “valuta” rublelerdir) görünüyorken istatistiklerdeki rublelerin i ruble fiyatları ile katiyen alâkası yoktu.²³

Konvertibl olmayan ruble ile bir arada keyfi fiyatlama mekanizmasının anlamı; dış ticaret fiyatlarının ne yurtiçi ekonomide ne de dünya ekonomisinde nispi kıtlıklara işaret edememesiydi. Bunun mühim birkaç neticesi vardı: İlkin, bir dış ticaret kararının muhtemel fayda veya zararını tayin etmeye yarayacak müşterek bir ölçüt yoktu. Dış ticaretin avantajlı mı yoksa dezavantajlı mı; Sovyet ekonomisi için yararlı mı, zararlı mı olduğuna karar vermek imkânsızdı. Bu durumun anlamı ülkenin uluslararası uzmanlaşmadan sağlayacağı kazançların bilinmemesiydi. Örneğin Sovyet makineleri ile Bulgar tüketim malları ticareti epeyce kazançlı olsa bile, bu kazancı Sovyet fiyat ve maliyet düzenlemeleri sebebiyle görmek, tespit etmek imkânsızdı. Bu durumda uluslararası uzmanlaşmadan elde edilecek kazançlar, Sovyet tecrübesinde genel olarak ortaya çıkmadı. İkincisi, rasyonel ticari kararlar almak için uluslararası ödemelerde kabul gören bir paranın bulunmaması nedeniyle, Sovyet ticareti büyük oranda iki taraflı veya takas anlaşmaları ile gerçekleştiriliyordu. Bu tür işlemler, oldukça hantal ve yavaş yürüyor, ticareti sınırlandırılıyordu. Sovyet yetkilileri bu mahzurları yenmek, ithalât ve ihracatı rasyonel bir temel üzerinde değerlendirmek için dış ticaret etkinlik endekslerini (DTEE) geliştirdiler. Bu endeksler, 1960'larda COMECON ülkeleri arasında potansiyel ihraç ve ithal ürünlerin i ve dış maliyetlerinin oranını hesaplamaya yarayacak cetvelleri hazırlamak için kullanıldı. Üçüncüsü, Sovyet dış ticaretinin büyümesine bir diğer önemli i engel, ticaret açıklarını kapatmak için uygun ödeme düzenlemeleri tasarlanmanın zorluğuydu. Mal ve hizmet bedeli ödemelerinde konvertibl olmayan bir para kullanıldığı için her dış ticaret tarafıyla ticaret dengelenmek zorundaydı. Cari işlemler açığı verilen ülkeye ödemeler, konvertibl bir para, altın veya kredi anlaşmaları ile yapılıyordu.²⁴

²² *Ibid*, p. 180.

²³ Alec Nove, *ibid*, p. 281.

²⁴ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 181.

1.4. İktisâdi Birliktelik Sorunları

SSCB, 25 Ocak 1949'da COMECON'u kurarak Doğu Avrupa ile iktisâdi entegrasyonu pekiştirmeyi denedi. Plânlı Doğu Avrupa sosyalist sistemleri ile SSCB, aralarında üretim ve ticarete uzmanlaşarak entegrasyonu sağlama niyetindeydi. SSCB'nin COMECON üyeleriyle ticareti yıllık dış ticaretinin %50'sinden fazla idi. Buna karşın, çok çeşitli sebeplerden dolayı sınırlı ölçüde entegrasyon sağlandı. İlkın, entegrasyon için yapılan iktisadi ve siyasi baskıya rağmen, Doğu Avrupa ülkeleri iktisadi bağımsızlıklarını kaybetmekten korkuyorlardı. Bu çerçevede sanayide çeşitlilik ve ağır sanayi dâhil, kendi ekonomilerini geliştirme stratejisi izlediler. COMECON anlaşması üye ülkeler üzerinde uluslararası bir otorite öngörmüyordu, ülkelerin veto hakkı vardı. İkincisi, koordinasyon için tedbir alınsa da bir entegrasyon planı yoktu. Sadece ortak ölçü cetvelleri (müşterek maliyetler gibi) belirlemek için adımlar atıldı, ama bir ortak para birimi var olmadı. COMECON üyeleri arasında benzer plân ve fiyat mekanizmaları olsa bile, yukarıda sözünü ettiğimiz dış ticaret engelleri yine mevcuttu. Ticaret iki taraflı anlaşmalar yoluyla yürütülüyordu. Çok taraflı bir sistem için 1964'te Uluslararası İşbirliği Bankası kuruldu. Ödemeler COMECON'a dâhil ülkeler arasında valuta ruble ile gerçekleştiriliyordu. Ticarete konvertibl para kullanım oranı çok düşüktü. Böyle olunca da COMECON ülkeleri arasında istenmeyen ürünlerin (konvertibl paralar karşılığı satılamayan) takası gerçekleştiriliyordu. COMECON ülkeleri arasında iki taraflı ticaret açıkları doğduğunda gelecek yıllar için ticaret hedefleri belirlenerek ya da istenmeyen ürünleri (konvertibl para karşılığı satılamayan) satarak denge sağlanıyordu.²⁵

COMECON ülkeleri arası ticarete fayda-maliyet ilkesi ya hiç belirleyici olmuyor ya da çok az belirleyici oluyordu. Plânlı ekonomilerde, iç fiyatlar ile nispî kıtlıklar ya da dünya fiyatları arasında bağlantı olmadığı için, iç fiyatları kullanarak ülke yararına dış ticaret kararları vermek mümkün değildi. Fiyatlar hususundaki belirsizlik dolayısıyla COMECON içi ticaretin hangi ülke/ülkelerin faydasına olduğu tartışması sürüp gidiyordu.²⁶

²⁵ *Ibid*, pp. 182-183.

²⁶ *Ibid*, p. 184.

Tablo 1: Sovyet Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı, 1946-1988 (% olarak)

	1946	1950	1953	1956	1959	1962	1965	1970	1975	1982	1988
Sosyalist*	54,5	81,1	83,2	75,7	75,3	70,2	68,8	65,2	56,3	54,3	65,3
COMECON	40,6	57,4	59,3	49,6	52,0	57,5	58,0	55,6	51,7	49,1	59,7
Kapitalist	45,5	18,9	6,8	24,3	24,7	29,8	31,2	34,7	43,6	45,7	34,7
Gelişmiş	38,4	15,1	14,5	16,8	15,9	18,1	19,3	21,2	31,2	31,6	23,4
Az gel.	7,1	3,8	2,3	7,5	8,8	11,7	11,9	13,5	12,4	14,1	11,3

Kaynak: Gregory, Paul R. and Robert C. Stuart. Russian and Soviet Economic Performance and Structure, Addison and Wesley Educational Publishers, Inc., 1998, p. 184.

1.5. Batıyla Ticaret

Batıyla ticaret sınırlıydı ve bazen ham maddelerin mamul maddelerle takası gerekirdi. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü müteakiben çarpıcı şekilde değişti.²⁷ Sovyetlerin kapitalist ülkelerle ticareti II. Dünya Savaşı sonrasında artış gösterdi; 1959'da ~% 25 iken, 1988'de ~% 35'e çıktı. Sovyetler Birliğinin sosyalist ülkelerle ticaretinde düşme eğilimi 1980'den sonra arttı. 1970 ve 1980'lerdeki ticaret eğilimleri dünya petrol piyasasındaki önemli değişimden ve Sovyet tarafının teknoloji ithalâtına bağımlılığa isteksizliğinden etkilendi. 1980 ortalarında Sovyetler Birliği'nin konvertibl paralarla gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi 50 milyar USD civarındaydı. Konvertibl para karşılığı ticaretin büyük kısmı gelişmiş kapitalist ülkelerleydi; özellikle Batı Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya bu ülkeler arasındaydı. 1980'lerde Sovyetlerin konvertibl para karşılığı gerçekleştirdiği ihracatında petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz ve askeri malzeme büyük yer tutuyordu. Makine, teçhizat ve kimyasalların ihracattaki payı daha azdı. Dış ticaretin ithalât tarafında ise, tarım ürünleri, konvertibl para karşılığında ithal edilen ürünlerin 1/3'ünü teşkil ediyordu. Geri kalan 2/3'ü ise makine ve teçhizat, kimyasallar, metaller ve yakıtlardan oluşuyordu. Sovyetlerin artan yüksek teknoloji ve tahıl ürünleri ithalâtı bedellerini ödemek için, ihracatını artırması gerekliliği üzerinde duruluyordu.²⁸

Sovyetlerin az gelişmiş ülkelerle ticareti 1950'lerde oldukça düşük seviyede idi; AGÜ'in Sovyet dış ticaretindeki payı % 11-14 arasında salındı; 1980'lerde bu oran % 11 civarında gerçekleşti. SSCB'nin AGÜ'lerle dış ticaretinde Asya başta gelen kıta, Hindistan başta gelen ülkeydi. Afrika ikinci, Lâtin Amerika üçüncü sıradaydı. Arjantin tarım ürünlerinde

²⁷ The Economist Intelligence Unit, *Country Profile*, 1999-2000, p. 37.

²⁸ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, pp. 184-185.

SSCB'nin önemli ticaret tarafıydı. Sovyetler Birliği OPEC'ten tekrar ihraç etmek üzere petrol aldığından Orta Doğu, Sovyet dış ticaretinde önemli bir yer tutuyordu. SSCB, Az Gelişmiş Ülkelere yakıt ve makine ihraç ediyor ve yiyecek maddeleri satın alıyordu.²⁹

1.6. Dış Ticaret Dengesi

Kâğıt üzerinde idarî komuta ekonomileri ödemeler dengesi sorunu yoktu. Dış ticaret plânı, uluslararası ödemeler dengesini içeren bir plân da içeriyordu. Eğer öngörülen konvertibl para tahsilatı, ödemeleri karşılamaya yetmez ise, ticaret dengesine ulaşmak için öngörülen ithalât azaltılır ve/veya ihracat artırılırdı. COMECON içi ticarete, iki taraflı dengeleme dolayısıyla, ödemeler dengesi problemi genel olarak yaşanmıyordu. Ödemeler dengesi problemi daha çok konvertibl para ödemelerinde yaşanıyordu. Batı ile dış ticaret açık veriyordu. Doğu Bloğu ülkeleri mamulleri, Batı piyasalarında kalite ve servis yeterliliği problemleriyle karşılaşıyordu.³⁰

1970 başlarında Batı ile ticaret dengesinde iyileşmeler yaşandı. 1970'lerde ve 1980'lerin başında hammadde fiyatlarındaki artış sayesinde SSCB ihraç ettiği ürünler karşılığında konvertibl para kazanımını artırdı. Batı Avrupa ülke hükümetleri, işletmelerin Doğu Avrupa pazarlarına girmeleri için kredi garantileri vermeye razı olunca 1975-80 arasında Doğu Avrupa'nın konvertibl para borçları arttı. Batı ekonomilerindeki daralma ve karşılıklı yumuşama (detant) politikası, borçların artmasına neden oldu. Verilen bu borçların konvertibl para olarak geri ödenmesinde sorunlar yaşandı. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında yaşanan dünya ekonomisindeki daralma, uluslararası borç alış verişini olumsuz etkiledi. Doğu Avrupa ekonomileri neden ihraç sıkıntılarıyla karşılaştılar? Sorunun büyük bölümü, özellikle imalât sanayi malları ile ilgili olanlar, dış ticaretin örgütlenmesiyle açıklanabilir: Sosyalist üreticiler ile Batı tüketicileri arasında iletişim sınırlıydı. Sosyalist işletmeler ihracat için üretime, özellikle yedek parça ihracına isteksizdi. Doğu Avrupa hükümetleri, Batı hükümetlerinin sosyalist ülke ihracatına karşı tutum sergilediklerini savunuyorlardı.³¹

²⁹ *Ibid*, p. 185.

³⁰ *Ibid*, p. 185.

³¹ *Ibid*, pp. 185-186.

Tablo 2: Dış Ticaret, (yıllık ortalama % değişim)

	1986-89	1986	1987	1988	1989
İhracat hacmi	4,5	10,0	3,3	4,8	-
COMECON	1,7	3,9	0,9	-	1,9
Sosyalist harici ¹	6,5	15,5	6,0	6,3	-1,0
İthalat hacmi	1,3	-6,0	-1,6	4,0	9,3
COMECON	1,0	0,7	1,5	-	2,0
Sosyalist harici	1,8	-14,3	-2,3	8,6	18,5
Ticaret Hadleri	-5,2	-10,5	-2,0	-9,0	1,1
COMECON	-3,7	1,9	-5,6	-6,3	-4,5
Sosyalist harici	-6,4	-22,4	7,8	-11,2	3,3

¹ Sosyalist harici ülkeler: COMECON, Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya haricindeki tüm ülkeler.

Kaynak: *The Economy of The USSR*, 50.

1.7. SSCB'nin Dış Borcu

Sanayileşmiş Batı'dan Sovyet ithalâtı artışı iki alanda yoğunlaştı: Sovyet ekonomisinin teknolojik ihtiyaçlarını desteklemek için sanayi malları ve hizmetleri ile tarımda verimlilik artışını ateşlemek ve beklenmeyen hasatları dengelemek için tarımsal mallar-büyük ölçüde tahıl ve gübre-. SSCB'nin konvertibl para karşılığı ithalâtı 1970'lerde hızla arttı; konvertibl para karşılığı ithalat toplamında USD'nin payı 1980'ler başında zirveye ulaştı ve ondan sonra 1980'ler ortaları boyunca geriledi. SSCB'nin konvertibl para karşılığı ihracatı bir süre yatay seyrettikten sonra 1980 ortalarında gerilerken Sovyet brüt borçları oldukça arttı. 1975'te 12,5 milyar USD olan brüt borç, 1980'ler başında 22 milyar USD'a, 1980'ler ortalarında kadar 38 milyar USD'ye, ve 1989'da ise 47,8 milyar USD'ye yükseldi.³²

Sovyet konvertibl para borcu yükü iki yolla ölçülebilir. Borç yükünün yaygın ölçüsü, borç ödeme nispetidir: Konvertibl para borç ödemelerinin (faiz ve ana para ödemeleri) toplam konvertibl para kazançlarına oranı... Bu göstergeye göre, Sovyet konvertibl para borç vaziyeti 1980'ler başında endişe verici değildi. Borç yükünün ikinci ölçüsü; konvertibl para borcunun konvertibl para kazançlarına oranıydı. Bu oran 1980'de %73 iken 1985'e kadar %115'e çıktı. 1980'lerdeki Sovyet konvertibl para borcundaki artış, konvertibl para ihracat gelirlerinin azalması ve Sovyet borçlanmasının büyümesinin bir sonucuydu. Sovyetler Birliği çöktüğünde, petrol ihracatı düşüyordu, nakit kazançlar üzerinde merkezi kontrol dağılmıştı, borç yükü idare edilemez haldeydi. Sovyetler Birliği 1990'lı yıllara dış borçlarını ödeyemez halde girdi.³³ Enerji üretim ve ihracatındaki düşüş SSCB'nin kredi

³² *Ibid*, p. 186.

³³ *Ibid*, p. 186.

değerliliğindeki kötüleşmeyle beraber 1991’de ödemeler dengesi krizini doğurdu. 1991’de İktisâdi Yardım Konseyi’nin (COMECON) dağılması Sovyet işletmeleri için tedarik bağlarını daha da aksattı ve ödeme krizini depreştirdi. Sovyetler Birliği dış borç ödemesi yükümlülüğünü yerine getiremedi. Bu etkenlerin sonucu olarak Sovyet ithalatı, 1990’da 83 milyar USD’den 1991’de 45 milyar USD’ye düştü.³⁴ Kasım 1991’de SSCB Dış Devlet Borçlarına Halefiyet Anlaşması’nda belirtilen SSCB’nin dış borcu 81 milyar USD idi.³⁵ SSCB çöktüğünde Rusya 104 milyar USD dış borç yükümlülüğünü kabul etti.³⁶

Tablo 3: RF’na Devrolan SSCB Dış Borçları (milyar USD, 1998 sonu)

Sovyet devri	Paris Kulübü	40.0
	COMECON	14.7
	Diğer resmi borç verenler	4.7
	Ticari borç verenler (Çoğunluğu Londra Kulübü)	35.2
	Maliye Bakanlığı	7.6
	Diğer	0.5
	Toplam	102.8

Kaynak: <http://www.springerlink.com/content/g4287811p2l74644/fulltext.pdf>, Erişim: 07.8.2009.

Tablo 4: Dış Borç ve Rezervler (milyar USD)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 (personel çıkarsamaları) ¹
Dış borç ²	28.9	31.4	39.2	43.0	54.0	52.2
Kısa vadeli olanlar	6.9	7.4	8.6	11.2	17.7	10.0
Dış borç ödemesi ³	-	7.8	8.8	8.2	9.4	13.4
(Mal ve hizmetlerin oranı) ⁴	(-)	(27.7)	(26.5)	(23.1)	(24.2)	(33.0)
Yabancı para rezervleri ⁵	12.9	14.7	14.1	15.3	14.7	5.1

¹ Haziran 1990.

² Vneshekonbankın imzaladığı veya garanti verdiği borçlar.

³ Vneshekonbankın imzaladığı veya garanti verdiği borçlardan toplam borç ödemeleri, kısa dönemli ödemeler hariç.

⁴ Konvertibl paralarla.

⁵ BIS verileri 1990’nı içermiyor, 1990 personel çıkarsamaları.

Kaynak: *The Economy of the USSR*, p. 50.

³⁴ Peter Mieszkowski and Ronald Sligo. “Economic Change in Russia: 1985-1995”, *Problems of Post-Communism*, May/June 1996, Vol. 43, No: 3, p. 3.

³⁵ Andrei L. Kostin, “External Debt”, *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998, pp. 9-10.

³⁶ Vladimir L. Kvint and Jacqueline E Gallus, “Russian Federation Opportunities and Risks for Foreign Investors”, *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998, pp. 1-9.

1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yabancı sermaye Çarlık Rusyasında sanayileşmeyi finanse etmekte kullanıldı; ama idarî komuta ekonomisinde bu durum gerçekleşmedi. Sovyet ekonomisinin çekmekte başarılı olduğu tek sermaye, çoğu kez yabancı bir hükümetçe kefil olunan banka kredileriydi. Pazar ekonomilerinde oldukça önemli olan dışarıdan doğrudan yabancı yatırımlar SSCB’de yoktu.

2. İktisadî Sistemin Eleştirisi ve Çöküşü, 1992-1996 Arasında Dış Ticaret

1975-1985 arası, SSCB iktisat tarihinde durgunluk yılları olarak anılır.³⁷ Uzun Brejnev’li yılları kısa süreli Çernenko ve Andropov’un genel sekreterliği takip etti. Andropov, ulusal ruh halini Brejnev döneminde artan gevşeklikten kurtarmayı, ekonomik reform ve parti içindeki çürümeye karşı sıkı bir kampanya vaat etti. Ay sonlarında, aylıklar ve ayyaşlar çalışkan bir işçiyle neredeyse aynı ücreti alıyorlardı. Andropov’un kısa iktidarında reformcular bu fikirde birleşti. Andropov iş saatlerinde barları ve saunaları taramaları için polisleri gönderiyor ve izinli olmayanları tutuklatıyordu.³⁸

Andropov’dan sonra genel sekreterliğe getirilen Gorbaçov’a göre gelenekçi Sovyet modelinde belirgin iki kusur, iktisadî gerilemenin müsebbibiydi: İlki, merkezden idarî komuta geleneği sisteminin “katı merkeziyetçiliği” idi. İkinci kusur ise, etkin çalışma güdüsünün yokluğu- iş disiplininin eksikliği idi. Gorbaçov bu kabuller temeli üzerine çözümler önerdi. Önerdiği çözümler Sovyet iktisadî sisteminin baştan aşağı yeniden yapılandırılmasını gerektiriyordu. Gorbaçov sistem içinde kalarak yeniden inşa taraftarıydı; sistemi yıkma taraftarı değildi: “Bütün bunlardan yola çıkarak şu sonuca vardım: Var olan model, totaliterdi. Bu da ülkeye dayatılmış bir modeldi; insanları bağlıyor zincire vuruyordu ve biz, bu zinciri çözmek zorundaydık. Ben, yıkma taraftarı değildim, zincirleri çözmeye taraftarıydım. Bu çözmeye sürecinin nasıl geliştiğini biliyordunuz. Ne var ki, o süreci kontrol altında tutamadım.”³⁹

“Gorbaçov hükümetinin ilk çabaları; gevşek çalışma gayreti, rüşvet ve sarhoşluğa karşı kampanya üzerine kuruluydu.⁴⁰ 1986’nın güzünde Gorbaçov bir ücret reformu başlattı; bu reform, yetenek düzeyleri arasında

³⁷ Ömer Kocaman, *The Russian Economic Transformation in the Early 1990s and Some Assessment in the West*, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 16.

³⁸ Martin Walker, *The Waiking Giant*, Abascus, Londra, 1986, (Çev. Abdullah YILMAZ), 1995, çeviri başlığı “Parti Liderliğinde Yeni Kuşak”, s. 35-47, çevirinin yer aldığı eser *Gorbaçov’un Rusya’sı*, (Haz. Cem Akaş ve Sevin Okyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 43-44.

³⁹ Mihail Sergiyeviç Gorbaçov, *age*, s. 27.

⁴⁰ Ömer Kocaman, *age*, s. 17-18.

ödeme farklılıklarını artırarak ve mavi yakalıların ücretlerinden daha yüksek oranlarda, idarecilerin ve uzmanların maaşlarını yükselterek sanayi ücret politikasının eğilimlerini tersine çevirdi. Gorbaçov reformları dizisinin ikinci evresinin, genellikle, Gorbaçov'un Merkezi Komite Plenumu'na bir nutuk verdiğinde başladığı kabul edilir. Bu plenum 1987 Haziranı'nda iktisâdi reform sürecini ele almak üzere toplanmıştı. Bu plenumda kabul edilen en mühim vaka, 1988'de yürürlüğe girecek olan "Devlet Kuruluşları Yasası"nın benimsenmesiydi.⁴¹ Gorbaçov idaresindeki bir diğer önemli iktisâdi reform, Mayıs 1988'de gerçekleştirilen Kooperatifler Kanunuydu.⁴²

Merkezi plânlama yapısının sökülmesi, 1987'de devlet kesimini serbestleştiren Devlet Kuruluşları Yasası'nın kabulüyle başladı. Devlet kuruluşlarına, kendi başlarına ticaret yapma hakkı tanındı ve diğer geniş bir faaliyet dizisi için (araştırma ve geliştirme, emek yönetimi, verimlilik ve kârlılığı artırma) yetki verildi. Yurtdışı fiyatlar ile yurtiçi fiyatlar arasındaki devasa fark nedeniyle kaynakların kendiliğinden, aniden dışarı akması tehlikesinden korunmak ve geçişi pürüzsüz kılmak amacıyla dış ticaret işlemleri için çoklu döviz kuru ve izin belgeleri yürürlüğe kondu. Bu yeni dış ticaret rejimi, süregelen merkezi plânlama sisteminden daha karmaşık ve daha az güvenilirlikti. Çoklu döviz kuru sistemi, evvelki rejimin benzer çarpıklıklarını üretti; desteklenen malların ithalat artışı ile piyasa ve resmi kurlar arasındaki fark karaborsanın büyümesini teşvik etti.⁴³

Aralık 1988'de Bakanlar Konseyi'nden geçen "Devlet, Kooperatif ve Diğer Kuruluşların Dış Ticaret Faaliyetleri Kararı"ndan sonra özel işletmelerin çok para kazanma fırsatı fevkalâde kolaylaştı. Bundan önce tüm dış ticaret, sıkı devlet denetimi altındaydı. Bu karar, hem devlet işletmelerine hem de özel firmalara dışarıyla doğrudan ticaret yapma izni veriyse de dış ticaret üzerindeki bazı sınırlamalar kaldı; kalan sınırlamalardan biri, çoğu ürün için Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'ndan ihracat ve ithalât izin belgeleri teminiydi. 1988'deki dış ticaret kararı zengin olmak isteyenler için önemli bir vasıtaydı. Devlet denetimindeki fiyatlar, çoğu Sovyet malını, özellikle petrol ve metalleri, toplum zararına zengin olmak isteyen kimseler tarafından kullanılacak fırsatlar haline getirdi. Bu karardan sonra dış ticaret özel firmalara açıldı, ithalât ihracat şirketleri yasal kooperatifler şeklinde teşkil edildi. Bu şirketler kısmen bahsi geçen fırsatları yakalamak için faaliyete geçtiler. 3000'den fazla bu tür işletme kuruldu. Hammadde ihracatı Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'ndan izin belgesi gerektirdiğinden, izin

⁴¹ Linda C. Cook, "Social Contract and Gorbachev Reforms", *Soviet Studies*, Vol. 44, 1992, p. 6.

⁴² Ömer Kocaman, *age*, s. 21.

⁴³ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 58.

belgeleri karşılığında memurlar rüşvet almaya başladılar. 1990-91'e kadar esasen dış dünya ile bağlantılar yoluyla zenginleşen yeni bir özel kesim türedi.⁴⁴

1987 tarihli “Kuruluşlar Yasası”nın etkisiyle 1988-89'da büyük bir bütçe açığı oluştu. 1989'da iktisâdi reformların yönü üzerine mücadelede bir yol ayrımına gelindi. 1989'da iktisâdi reform üzerindeki münakaşa iki husus üzerine yoğunlaştı: Bu münakaşa, ekonomide devletin rolünün derecesi ve üretim araçlarında kamu ya da özel mülkiyetin yeriyle ilgiliydi. 1989 ortasında iktisâdi durum ciddiye kötüleştii. İktisatçılar arasında krizlerin üstesinden gelecek usuller hakkında açık mutabakat yoktu. Hazırlanan çok sayıdaki plân/programdan birkaçından kısaca söz edelim: İlk öneriler bütünü, 1989'da ekonomik reformdan sorumlu devlet bakanı olarak atanan iktisatçı Leonid Abalkin tarafından sunuldu. Başbakan Nikolay Ruzkkov hükümeti Abalkin Plânı'nı reddetti ve Halkın Temsilcileri Kongresine Aralık 1989'da kendi programını sundu. Ciddî problemlerden sonra 1990-91'de ekonomi buhrana girdi. Ağustos 1990'da Gorbaçov ile Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Yüksek Sovyeti'nin başkanı Boris Yeltsin, yeni bir ekonomik reform plânı geliştirmeleri için bir iktisatçılar ekibi oluşturdular. Ekibin başına da Gorbaçov'un danışmanı Stanislav Şatalin ile Yeltsin'in danışmanı Grigory Yavlinsky getirildi. Bu ekip, Eylül 1990'da 500 günlük plânı açıkladı. Gorbaçov planı reddetse de, Yeltsin Rusya Cumhuriyeti Meclisi'nden onay elde etti. Haziran 1991'de Gregory Yavlinsky Harvard Üniversitesi iktisatçılarından bir grupla birlikte serbest piyasa ve özel işe geçişi hızlandıran bir başka plân önerdi. Temmuz 1991'de ekonomik plânlama yapısının sökülme süreci Gosplan ve Gosstab'ın lâğvedilmesiyle doruğa ulaştı. Onların yerine yenileri oluşturulmadı. Gorbaçov'un Ağustos 1991'de IMF ve Dünya Bankası'na üyelik müracaatı tüm dünyada şaşkınlığa yol açtı. Böylece SSCB ekonomisinin dünya kapitalist sistemine eklenme niyeti artık açıklık kazandı.⁴⁵

Eski SSCB ülkeleri, genelde federatif cumhuriyetler, egemenliklerini ilân edip Sovyet merkezi otoriteleri ile iktisâdi hakları için mücadeleye başlayınca, 1987'de Devlet Kuruluşları Yasası'yla kurulan yeni dış ticaret rejimi, 1991'de çöktü. SSCB cumhuriyetleri için dış ticaret, bağımsızlık yönünde ilerlemede çok önemliydi. Cumhuriyet otoriteleri kendi işletmeleri için izin belgeleri düzenlemeye başladılar. SSCB'nin Cumhuriyet otoriteleri yurtiçi şirketlerin fiyat farklılıklarını istismar etmelerine ve çok kârlı ihracat işlemleri yürütmelerine müsaade ettiler. Bunun karşılığında müsaade edilen

⁴⁴ Ömer Kocaman, *age*, s. 22-23.

⁴⁵ *Age*, s. 24-29.

şirketlerden yurtiçi tüketim için tüketim malları ithalâtı teslim etmeleri bekleniyordu. Ağustos 1991'deki askeri darbenin başarısızlığından sonra, bu süreç hızlandı ve Kasım 1991'de merkez ve cumhuriyet idareleri ticaret dengesini ve dış gelirlerin kontrolünü kaybettiler, sistem kaosa sürüklendi.⁴⁶

Enerji üretimindeki azalış ve ihracattaki düşüşle birlikte SSCB'nin kredi itibarındaki kötüye gidiş 1991'de ödemeler dengesi krizini doğurdu. COMECON ülkeleri arasında ticaretin 1991'de çöküşü Sovyet işletmeleri için tedarik bağlarını iyice kesintiye uğrattı ve ödeme krizini derinleştirdi. Son toplantılarını Nisan 1991'de gerçekleştiren COMECON, Ağustos 1991'den sonra tekrar, sadece tasfiye ve borçların hesaplanması için toplandı. Moskova'da bulunan dev COMECON binası özelleştirme kapsamına alınarak satıldı ve bir iş merkezine dönüştürüldü.⁴⁷

25 Aralık 1991'de SSCB'nin dağıtılmasında başrolü oynayan Yeltsin, ekonomik bir çöküntü devraldı. 1991'de GSYİH %12 düştü, bütçe açığı GSYİH'nın %26'sına ulaştı. Döviz rezervleri ise Rusya Federasyonu'nun ancak 10 saatlik ithalâtını karşılamaya yeten 60 milyon USD seviyesine kadar geriledi. 1992'de Yegor Gaidar hükümeti tarafından piyasa ekonomisine geçiş için köklü ekonomik reformlar uygulanmaya başlandı.⁴⁸ RF hükümeti iktisadî faaliyetlerin tüm alanlarını serbestleştirmeye başladı; ama yapısal engeller, özellikle de iç ve dış fiyatlar arasındaki devasa fark, bu çabaları etkisizleştirdi. Dünya piyasaları ve uluslararası rekabetten tecritle geçmiş 70 yıldan sonra, işletmelerin enerji ve hammadde fiyatlarının dünya piyasası seviyesine fırlamasına uyum sağlayamayacağı öngörüldü. Dış ticaretin hızlı serbestleştirilmesi, hükümeti korkuttu. Hükümet bu şokların maliyetinin dış ticaretten elde edilecek yararlardan daha ağır basacağı kanısına vardı. Eski SSCB cumhuriyetlerarası ticaretin kesilmesi, reformlar için ayrı bir engeldi. Eski SSCB cumhuriyetleri ile ticaret, RF dış ticaretinin yarısından fazlasına tekabül ediyordu. Eski SSCB cumhuriyetleri ile dış ticareti dünya fiyatları seviyesine yükseltmenin, cumhuriyet işletmeleri arasında SSCB devrinde oluşan bağları koparacağından duyulan kaygı nedeniyle cumhuriyetlerarası ticaret iç fiyatlardan yürütülüyordu. COMECON ticaretinin yıkılması örneği, fiyatları serbestleştirmenin doğuracağı (dünya fiyatları seviyesine çıkarmanın) tehlikenin uyarıcı bir musibeti olarak görüldü.⁴⁹

⁴⁶ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 58.

⁴⁷ Elif Hatun Kılıçbeyli, "Rusya-AB Diyalogunda Açılımlar", Ağustos 2003, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_02.pdf. Erişim: 14.08.2009.

⁴⁸ Sevilay Bayar, *Rusya Federasyonu Ülke Raporu*, Ankara, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2000, s. 4.

⁴⁹ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 58-59.

Yetkililer, hızlı serbestleştirmenin iç piyasada aşırı dış rekabete ve sermayenin dışa akmasına neden olacağından da korktular. Tüm bu nedenlerden dolayı, dış ticaretin tamamen serbestleştirilmesi aşırı tehlikeli olarak görüldü. Geçiş kolaylaştırmak için bazı kısıtlamalar ve belli kısmî düzenlemeler gerekecekti. Vergi ve vergi dışı önlemler fiyat şoklarını azaltmak için kullanılabilirdi. Para kontrolleri devasa sermaye kaçışlarından korunmak için gerekecekti. İleri teknoloji malları ihracatını finanse etmek için ihracat kredileri ve garantileri verilecekti. İthalat düzeyini sürdürebilecek ve hükümet için konvertibl para sağlayacak bir mekanizmanın kurulması şarttı.⁵⁰

Ekonomideki liberalleşme, dış ticaret yapısında da önemli değişikliklere neden oldu. Bu değişiklikler, dış ticaretin gerek yönünde, gerek kompozisyonunda çok belirgin bir şekilde kendini gösterdi. COMECON'un dağılmasından sonra RF, dış ticaretin yönünü Batı'ya çevirdi. Ruble alanının çöküşü ise Batı ile dış ticarete yeni bir ivme daha kazandırdı. RF'nin eski SSCB dışındaki ülkelerle dış ticareti, bu ülkelerle olan dış ticaretine oranla daha hızlı bir gelişme göstermekteydi.⁵¹ COMECON ülkeleri ile ticaret SSCB dış ticaretinin yaklaşık % 50'sine tekabül ediyordu. 1995'e gelindiğinde RF'nin eski COMECON ülkeleri ile ticareti % 8'e kadar geriledi.⁵²

2.1. RF Dış Ticaret Rejiminin Kuruluşu

SSCB'de Gorbaçov'la başlayan dış ticaret rejiminin değişimi RF'de Yeltsin ile devam etti. Değişim Batı uygulamaları yönünde seyretti. Değişimde Batılı danışmanlar etkili oldu. Danışmanların ve Batılı uluslararası kuruluşların önerileri büyük ölçüde yerine getirildi. Bu dönemdeki ithalat ve ihracat politikalarını ele almadan önce danışmanların önerilerine bir göz atmak gerekiyor:

Rusya iktisadi bağımsızlığının kazanılması için gerekli stratejiyi de belirlemeye yönelik ilk reform programı, 1991 Eylül-Ekim aylarında Arkhangelsk'de bulunan RSFSC Bakanlar Konseyi Devlet Daçası'nda (15'inci Daça olarak bilinir) Y. Gaidar önderliğinde A. Chubais, S. Vasiliev, K. Kagalovsky, A. Nechaev, V. Mashchits, A. Golovkov ve A. Ulyukaev'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından, A. Shokhin, S. Glaziev, P. Aven, L. Grigoriev, A. Lopukhin, A. Vavilov ve diğerleri ile yakın işbirliğiyle hazırlandı.⁵³

⁵⁰ *Ibid*, p. 59.

⁵¹ T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Yıllık Rapor 1995*, Moskova, Ekim 1996, s. 5.

⁵² Yevgeni Maksimoviç Primakov, (1998), "Economic Diplomacy", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998, pp. 7-3.

⁵³ Aleksei Ulyukaev, *Reforming The Russian Economy 1991-1995*, Published by the Centre For Research Into Post-Communist Economies, 2 Lord North Street, London SW1P 3LB, Printed in Great Britain by

1991'in güzünde ileride RF hükümetinin ekonomi ve dış ticaretin serbestleşmesinde önde gelen Batılı danışmanları olacak Anders Aslund, Jeffrey Sachs ve David Lipton Moskova'ya hareket ettiler. Bu danışmanlar şok tedavinin yürütülmesinde görev aldılar. Diğer danışmanlık yapabilecek kabiliyetteki Batılı iktisatçılar Marek Dabrowski, Jacek Rostowski, Andrei Shleifer ve Richard Layard idi. Hükümet atanır atanmaz IMF, Yegor Gaidar ve diğer Rus hükümet önde gelenleri ile toplantılara başladı. IMF görevlileri hızlı tam serbestleşme (liberalizasyon, dünyaya açılma), istikrar ve özelleştirme gibi sert eylemler üzerine vurgu yaptılar. Onlar RF'nin, süregelen ekonomik sorunları çözmesi için Polonya tipi şok tedaviyi takip etmesini tavsiye ettiler.⁵⁴

Danışmanlar, ithalât üzerindeki tüm kısıtlamaların tek oranlı (tektip) bir vergi ile yer değiştirmesini önerdiler. Uzun vadede rekabetçi olması beklenen, fakat hali hazırda rekabetçi olmayan işletmeleri dış rekabetin anî şokundan korumak için tektip oranlar yerine geçiş oranları da konabilirdi. Geçiş oranları % 20, % 40 ve % 60 olabilirdi. Ürüne göre, işletmelerin ilk rekabetçiliklerinin hesabına bağlı olarak 5 ila 7 yıllık bir dönemde tedricen geçiş, oranlar teke ulaşacak şekilde, indirilmeliydi.⁵⁵

Danışmanlar yurt içi sanayii korumanın bir yolu olarak vergilerin kotalardan daha tarafsız olması gerektiğini vurguladılar. Ayrıca vergiler hükümet gelirlerinin önemli bir kaynağı olabilirdi. Ek gelir temini ya da tüketimi geriletme amacıyla birkaç metâya daha yüksek vergiler yüklenebilme imkânı vardı. Özellikle, amaç lüks malların tüketimini caydırmaksa, tüm lüks kalemlere tatbik edilecek tüketim vergisi, ister yurt içinde üretilsin ister ithal edilsin, öteki vergilerden daha yüksek oranda uygulanmalıydı. Uluslararası ticaretin yarından fazlasını ara ürünleri oluşturduğundan ithalât vergilerinin ara ürünleri fiyatlarının yükselmesi bu malları satın alıp işleyen işletmelerin maliyetlerini yükseltecekti. Yeni kurda ihracat hevesinin körlenmesinden sakınmak için önerilen, ithalât mahsurlarını giderici bir sistemin yürürlüğe konmasıydı. Şöyle ki, ihraç edilen bir üründe ithal girdi varsa, ithalât vergisi iskonto edilmeliydi.⁵⁶

Devalüasyonun iç fiyatlar üstüne etkisine ihtimam gösterilmesi ile birlikte, göz önünde tutulması gereken iki husus daha vardı: İlki, petrol ve

St Edmundsbury Press Limited, Bury St Edmunds, Suffolk, 1996, p. 11.

⁵⁴David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: The Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997, p. 168.

⁵⁵Merton J. Peck and Thomas J. Richardson, *What is to be Done? Proposals for the Soviet Transition to the Market*, New Haven, Yale University Press, 1991, p. 123.

⁵⁶Ömer Kocaman, *age*, s. 57.

gazla, ikincisi, tahıl ve nebatî yağ ile ilgiliydi. SSCB daha sonra RF, büyük bir petrol ve gaz ihracatçısı ve büyük bir tahıl ve nebatî yağ ithalâtçısıydı. Batılı uzmanların bu husustaki önerisi:

“Aile için olağanüstü mühim ekmek ve nebatî yağ gibi bazı yiyeceklerin yurt içi üretimi yanında ithalâtını da desteklemek arzuya şayan olabilir. Kaynakları ihracata yöneltecek ve önemli bir ihracat kazancı doğuracak yurtiçi enerji fiyatlarının er geç dünya düzeyine çıkışına müsaade edilse dahi -ki bunu hararetle tavsiye ettik- büyük fiyat artışlarının darbesini yurtiçi tüketiciler için yumuşatıcı geçici bir ihracat vergisine ihtiyaç olabilir.”⁵⁷

Piyasalar ticaret yoluyla yabancı piyasalara bağlandığında, iç fiyatlar arz ve talep tarafından belirlendiğinde, iç enerji fiyatlarının dünya fiyatlarına yükseleceği değerlendirilmesi yapıldı. Tekliflerinde îmâ edilen fiyat artışının büyüklüğü enerji tüketen kuruluşlara büyük bir şok olacaktı. Bu şoku zamana yaymak için, ham petrol, gaz ve petrol ürünlerinin ihracatı üzerine gümrük vergisi konulmasını önerdiler. Bu gümrük vergisi hükümet gelirlerini artıracak ve istikrarı kolaylaştıracaktı.⁵⁸

Batılı danışmanlar, Batı malî yardımının başarılı dönüşüm için şansın yükselmesinde önemli bir rol oynayabileceğini düşündüler. G-7 ülkeleri Batı yardımının koordinasyonunda IMF’yi önderliğe getirdi; IMF’ye RF’da verilen ana görevler, reform tedbirlerinin yürütülmesine bağlı olarak teknik yardım sağlamak ve uluslararası malî yardımın akışına yardımcı olmaktı. Maalesef IMF her iki görevi de başaramadığından, RF ekonomik dönüşüm fiyaskosuna tuz biber ekti. Dünya Bankası’na (IBRD), ekonominin, askeri üretimin dönüşümü, mali hizmetler, iletişim ve nakliyyeyi kapsayan anahtar işkollarının kayda değer şekilde yeniden yapılandırılması için fonların akmasına yardım etmesi görevi takdir edildi. Aynı zamanda Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’na (EBRD) özel sektörün hızlı tekâmülünü destekleme görevi verildi.⁵⁹

Hükümet, ihracat ya da ithalat tahditleri arasında veya ikisinin bir karışımını yurtiçi üretim ve tüketimi korumak için seçmek zorundaydı. Makroekonomik istikrarsızlık ve iç rekabetin yokluğu ithalât kısıtlamalarının seçilmesine karşı ileri sürülen iddialardı. Fiyat kontrollerinden sonra fiyatların karmaşık artışı, ithalât tarifelerinin uygun biçimde hesaplanmasını imkânsızlaştırdı. Karar vericiler, ayrıca, ithalât kısıtlamalarının fırsatçıların ekmeğine yağ süreceğinden de çekindiler. Fırsatçılar, ithalât kısıtlamaları

⁵⁷ Merton J. Peck and Thomas J. Richardson, *ibid*, p. 127.

⁵⁸ *Ibid*, s. 36.

⁵⁹ Ömer Kocaman, *age*, s. 59.

nedeniyle ithal edecekleri ürünleri RF’da yüksek fiyatla satarak RF tüketicilerin zararına avantaj elde edeceklerdi. Dünya üzerindeki tecrübeler, ithalât kısıtları konulmasının kolay; ama kaldırılmasının çok zor olduğunu göstermişti. İthalâtçıların çıkarları yerleştikçe ithalât kısıtlarının devamı için çetin kulis yapacaklardı. İthalât kısıtları milli ekonominin rekabetçiliğine da zarar verebilirdi.⁶⁰ Bu bakış açısı ikinci seçeneğin şansını artırıyordu; enerji ve hammadde ihracatında kısıtlama... Bu seçenek kısıtlamaların kaldırılmasını önlemeye çalışacak güçlü rant gözeten topluluk kulisinin doğmasına meydan vermeden, dış rekabetten korunmayı temin ediyordu. İhracat kısıtlarıyla ihraç edilebilecek ürünler (enerji ve hammadde) yurt içinde daha ucuza satın alınabilecekti. İhracatçılar ihracat kısıtlarının kaldırılması yönünde baskıya yöneldiklerinde ise, tüketiciler genellikle ihracat kısıtlarının devamını etkin bir şekilde savunacak derecede teşkilâtli değildiler.⁶¹

İhracat kısıtlamalarının tabii sınırları vardı; bu tabii sınırlar yapısal avantajlardan doğan getirileri aşmamalıydı. Bu sınırların yükselmesine müsaade etmeden, ihracat kısıtlamaları kârlı yürütülen ihracatı tıkamazken, enerji ve hammadde fiyatlarını nispeten düşük tutacaktı. Bu yolla, ihracat kısıtlamaları, imalât sanayinin rekabetçiliğini ilerletip aynı zamanda devlet bütçesine yarar sağlayacaktı. Eğer kısıtlamalar bu tabii sınırları aşarsa, çıkar çevreleri itiraz edecek ve kısıtlamaların azaltılması için güçlü bir tepki gösterecekti. Böylece kendiliğinden ayarlama mekanizması ihracatın önündeki tahditlerin aşırı yükselmesine engel olacaktı.⁶²

2.1.1. İthalât Rejimi

Yabancı danışmanlara (Anders Aslund, Jeffery Sacks, Andrey Shleifer, Richard Layard, Stanley Fischer) göre dış ticaretin serbestleştirilmesi RF ekonomisinin kavşak noktasıydı. Danışmanlara göre RF’ye yabancı mal girişinin artışıyla, ülke içinde tekeli güçler dizginlenecek, devlet tekelleri ve devlet kontrolleri kalkacak, piyasaya kıt tüketim malları arzı sağlanacak, serbest piyasa oluşacak, dış fiyatlar sayesinde yurtiçi piyasada fiyatlar rekabet ortamında oluşacak, fiyat rekabeti vasıtasıyla üretimde verimlilik artışı sağlanacak, yurtdışından teknoloji girişi hızlanacak, böylece halkın refahı yükselecekti.

Başkan Boris Yeltsin’in, Halk Temsilcileri Kongresi’nin 28 Ekim 1991 tarihli toplantısında yaptığı konuşma ve 15 Kasım 1991’de yayınlanan bir

⁶⁰ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 59.

⁶¹ *Ibid*, s. 59.

⁶² *Ibid*, s. 59.

başkanlık kararı RF dış ticaretinin serbestleşmesinde önemli adımlardı. Başkanlık kararı, gerçek ve tüzel kişilerin dış iktisadî ilişkilere girmesine imkân verdi. Anılan başkanlık kararı, dış ticarete devlet tekeli etkisizleştirdi, süregelen sınırlamaları kaldırdı. İşletmeciler süregelen dış ticaret yasaklarından kurtulduklarını söylediler. SSCB'nin dağıtılması sonrasında kararın etkinliği arttı, bavul ticaretine imkân tanıdı. Bavul ticareti, 1992'de serbest piyasaya geçişle birlikte ortaya çıktı. Başlangıçta bavul ticaretine dair bir kısıtlama yoktu. RF hükümeti 1993 ve 1996'da bavul ticaretini dizginlemek için önlemler aldı; ama bunu engelleyemedi. Hükümet böyle düzensiz bir ticaret hareketini dizginleyecek güçte değildi.⁶³

RF dış ticaret rejiminin çerçevesi SSCB'nin son yıllarında şekillense de milli bir dış ticaret rejimi haline ancak 1992'de geldi. RF dış ticaret rejiminde önceki kısıtlamalar kaldırıldı, RF dış ticaret mevzuatı uluslararası normlar ve kurullarla uyumlu hale getirildi.⁶⁴ İki federal kanun RF'nin ithalât rejimini şekillendirdi: Gümrük Vergileri Kanunu ve Gümrük Kodu Kanunu. Bu kanunlar Batılı gümrük uzmanlarının yakın iş birliğiyle hazırlandı. Harmonize mal cinsleri ve kod sistemi esasına dayanan gümrük sınıflandırması 1 Ocak 1992'de yürürlüğe girdi.⁶⁵ Eski SSCB ithalât vergileri 15 Ocak 1992'de kaldırıldı. Gürcistan hariç eski SSCB cumhuriyetlerinin hepsiyle iki taraflı ticaret anlaşmaları imzalandı. Bu, imzalanan 13 anlaşmadan 11'inde 1992'de ticareti yapılacak malların hacmi belirlendi.⁶⁶

RF dış ticaret rejiminin zayıf hukukî temeli sorun oluşturuyordu. Çerçeve kanunların benimsenmesinde adalete aykırı gecikmeler yaşanırken, ithalât rejimi de sık sık, biri diğeri ile çelişik, çeşitli kurumsal düşüncesizlikler temelinde yapılandırılıyordu. 1992'de, her kurum, dış ticaret kontrol ve düzenlemeleri üzerinde söz sahibi olmaya çabalıyordu.⁶⁷

1992-1994 arasında ithalat gümrük vergileri 4 kez değiştirildi. 1 Temmuz 1992'ye kadar RF'de ithalât kota ve vergileri yoktu, sadece % 0,15 idarî işlem masrafı alınıyordu. Vergi yokluğu iç üreticilerin bazılarında

⁶³ Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.8.2009.

⁶⁴ Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, "Trade" *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Wiley and Sons, Inc. 1998, p. 36-6.

⁶⁵ Vladimir Konolov, "Russian Trade Policy", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/THE WORLD BANK, Washington, D.C., 1994, pp. 37-38.

⁶⁶ Thomas Wolf, "Russian Federation", *Economic Review*, Washington, D.C., International Monetary Fund, 1992, p. 99.

⁶⁷ Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, *ibid*, p. 36-6.

korumacı baskıların gelmesine yol açtı. IMF de RF hükümetini bütçeye gelir temini için ithalâta gümrük vergileri koymaya zorladı. 1 Temmuz 1992’de RF düşük oranlı (% 5) tektip ithalât vergisini uygulamaya koydu. Alkollü içecek, otomobil, televizyon gibi mallar için % 15-25 arasında değişen daha yüksek tarife belirlenirken yiyecek ve ilaç için tarife % 0’dı. Gümrük tarifesi geri kalmış ülkelere % 0, gelişmekte olan ülkelere % 2,5, en çok kayırılan ülkelere % 5, diğer ülkelere ise % 10 olarak uygulanıyordu. Gümrük vergileri Rusya ithalâtının 3/4’üne uygulanıyordu. Gümrük vergisi ortalama oranı ise % 4 idi. 1 Eylülde tektip oran % 15’e yükseltildi.

Peter Aven’in ardından Sergei Glaziev’in Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı olması sonrası (Aralık 1992’den Eylül 1993’e kadar), çeşitli lobilerin etkisi atında, RF daha korumacı politikalara yöneldi. 1992 sonunda ortalama gümrük vergisi yükü % 11’e çıkarıldı. Katma değer vergisi önce yurtiçi üretime kondu, ithalâta konmadı. 1 Şubat 1993’ten itibaren bazı mallar (yüksek alkollü içecekler, tütün, otomobil, kürk, deri ve diğer tüketim malları) tüketim vergisi ve % 20 oranında KDV kapsamına alındı. İthalât vergilerine ek olarak tüketim vergileriyle toplam dış rekabetten korunma oranı % 100 tarife sınırını oldukça geçti.⁶⁸ KDV 1994’te yurtdışı ve yurtiçi için %20 olarak belirlendi. İthalât üzerindeki KDV, malların gümrük değeri üzerine, ithalât ve tüketim vergisi eklenerek hesaplanıyordu.⁶⁹

1 Temmuz 1993’te yeni bir tarife sistemi yürürlüğe kondu. Vergi yükü oranı % 8’e indirildi. Gümrük Vergileri Kanununa göre en fazla ithalât vergisi % 100 olarak belirlendi ve 3 sütunlu tarife cetveli oluşturuldu. Temel tarifeler en çok kayırılan ülkelere, temel tarife oranlarının % 50 fazlası gelişmekte olan ülkelere, temel tarife oranlarının iki katı diğer ülkelere uygulandı. Vergiden muaf yiyecek ve ilaçlara, tıbbî araç gereçler, çocuk giyimi ve diğer toplum için önemli mallar eklendi. Ara mallar, metaller, ulaşım araçları için temel tarife % 5 iken yatırım malları ve dayanıklı tüketim malları için 15’e kadar çıkıyordu. En yüksek tarife alkol oranı yüksek içeceklere % 100 olarak uygulandı.

1992 ve 1993’te RF ithalâtı aşırı serbest bir piyasa halindeydi. Dış ticaretin serbestleştirilmesi uygulamada dogmatik bir uygulamaya dönüştü ve ifrata kaçtı. Bu sürede yürürlüğe konan rejim, hükümetin dış ticaret işlemleri üzerindeki kontrolünü baltaladı. Sonuç olarak yenilenemeyen milli kaynakların çoğu heba edildi, SSCB’nin imalât sanayinin süregelen çoğu pazarını RF kaybetti. Önemli miktardaki döviz RF’den kaçtı. Rejim

⁶⁸ *Economic Bulletin for Europe*, 1994, Vol. 46.

⁶⁹ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 61.

bürokraside bataklığa saplandı. RF'nin, SSCB'nin dış piyasalardaki paylarını kurtarma amaçlı çabaları rüşvet alan bürokrasi tarafından başarısızlığa uğrattıldı.⁷⁰

1994'e kadar ithalât rejimi ihracat rejimine göre daha serbestti. Ruble değerinin epeyce düşük olması ithal edilen tüketim malları fiyatını yükselttiğinden, yurtiçi üreticileri dış rekabetten koruyordu. Temmuz 1992'den sonra ve 1993'te ruble değerlenmeye başladı; ilk değerini 10'a katladı. Böylece yurtiçi imalâtın rekabetçiliği azaldı. Neticede ithalât sınırlamalarının önemi arttı. 1992 ve 1993'te ithalât sınırlamalarının azlığının nedeni COMECON ve SSCB'nin dağıtılmasının üretim ilişkilerini bozması, dolayısıyla RF'de üretimin düşmesi, yokluk, kıtlık, hatta Moskova'da açlık tehlikesinin belirmesiydi. Raflarda tereyağından başka bir yiyecek kalmadığından Moskovalılar daçalarında yetiştirdikleri sebzelerle hayatta kalmaya çabalıyordu. Yiyecek ithalâtı yokluk, kıtlık ve açlık için bir çözüm olarak görülüyordu.

1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren Gümrük Vergisi Kanunu'yla, işletmelere verilen muafiyetler kaldırıldı. Mart 1994'te tarım ve sanayi sektörlerinden gelen baskı üzerine yeni tarife sistemi hükümetçe onaylandı. Vergiye tabi malların sayısı ve ortalama vergi yükü % 60 oranında artırıldı. En belirgin yükseliş, daha evvel vergiden muaf tutulan yiyecek kalemlerinde (% 15-20), tüketim ve yatırım mallarında görüldü. Bu vergi artışı liberal iktisatçılardan tepki görse de 1 Temmuz 1994'te yeni tarifeler yürürlüğe girdi. 1 Temmuz 1994 itibarıyla ortalama vergi oranı % 12'ye yükseltildi; gümrük vergisi oranları da çeşitlendirildi. Otomobillerden alınan vergi % 25'den % 40-46'ya, elektronik âletler ve parçalardan alınan vergi % 15'ten % 100'e, çeşitli makinelerden alınan vergi % 5'ten %25'e çıkarıldı. Eczalar için % 0, petrol ürünleri için % 1, plastikler, kimyasallar ve pamuk harici iplikler için % 1-10 arası, tarım ürünleri için % 5-10 arası, şeker için % 20, sigara için % 30, gübreler için % 10, ayakkabı ve kumaş için % 10-20, yün ve ham pamuk için % 20-25, makine ve ekipman içinse % 0-60 arası vergi getirildi. Tüketim vergileri lüks mallar, tütün mamulleri ve otomobiller için % 10'dan % 400'e kadar değişiyordu.⁷¹

1995 ilkbaharında tüketim vergisi ve KDV'nin uygulamaya konması ile 1995 yazında yiyeceklerden alınan gümrük vergilerinin yükseltilmesinin amacı; uzmanlara göre, ithalât vergilerinin üç temel işlevinden korumacılıktı. Yeni gümrük oranları koruma işlevini yerine getirmekten uzaktı; yine de

⁷⁰ Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, *ibid*, p. 36-6.

⁷¹ Vladimir Konolov, *ibid*, p. 40.

yeni vergilerle 1995 ortasında RF çiftçilerinin yararlarının arttığı iddiası ileri sürüldü.

Bazı tüketim malları ithalâtı (yiyecek, ev temizlik ürünleri, elektrikli âletler, elektronik âletler, ilâçlar) için kullanıcı güvenliğinin tasdiki zorunluymdu. Şubat 1995'te gelişmekte olan ülkeler için makul bir ithalât tarife rejimine ulaşıldı. Bu yeni politika doğrultusunda ithalat vergileri çoğu malda, özellikle yiyeceklerde, Mayıs 1995 itibariyle artırıldı. 1995 Nisan sonunda KDV ve yiyeceklere tüketim vergisinin konmasıyla, ithal değeri üzerinden tahsilatlar toplamı % 11,5'ten % 21,5'e yükseldi. 1995 ortasına kadar gümrük vergilerinin ortalama yükü % 12'ydi. 1 Haziran 1995'ten sonra yiyecekler ve diğer bazı zirai ürünler ile eczaların gümrük vergisi yükseltildiğinde ortalama gümrük vergisi yükü % 15'e çıktı.⁷² 1995'te ulaşılan makul ithalât vergisi oranları 1995 yazından sonra etkisizleşti. Temmuz 1995'te rublenin değeri belli bir hedef aralıkta kalmak kaydıyla USD'e bağlandı. Bu para politikası rublenin kıymetini artırdı.⁷³

2.1.2. İhracat (İhracat Vergileri, İzinleri ve Kotaları) Rejimi

RF'nin ihracat politikaları oldukça ilginçti. RF, toplam ihracatının yaklaşık % 90'nını teşkil eden malların ihracını engellemeye yönelik politikaları 1996'ya kadar sürdürdü. RF 3 temel araçla (vergi, kota ve izin) ihracatı engellemeye çalıştı. 31 Aralık 1991'de hükümet; ihracat vergileri, izin ve kotalarla ilgili ayrıntılı kararlar aldı. Bu ihracat engelleri dış ticaretin serbestleştirilmesinin getireceği tehlikeleri azaltmak, imalât sanayiinin iflâsını önlemek, nihaî ürünlerdeki rekabetçiliği sürdürmek için tasarlandı. Kuruluşlar enerji ve hammadde fiyatlarının nispi yüksekliğine ve rublenin kıymetinin artmasına uyum sağladıkça bu ihracat engelleri kaldırıldı.

İhracat vergisi 31 Aralık 1991'de, ihracat kotaları ve izinleri ile birlikte yürürlüğe girdi. 150 kalem mala ihracat vergisi getirildi: Bunlar arasında bazı hammaddeler, yakıt, ferro ve ferro olmayan metaller, kimyasallar, tomruk ürünleri, gıda maddeleri, havacılık mühendisliği ürünleri ve askeri malzeme vardı.⁷⁴ İhracat vergilerinin asıl amacı ihraç edilecek ürünlerin yurtiçi fiyatları ile yurtdışı fiyatları arasındaki aşırı farkın ortaya çıkardığı sorunları gidermekti. İhraç ürünlerinin vergilendirilmesine ihracatçı kuruluşlar tepki gösterdi.⁷⁵ İhracatçılar ihracat vergilerinden muaf tutulabilmek için hükümete ihracatı durdurma şantajı yaptı.

⁷² Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, *ibid*, p.36-6.

⁷³ Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.08.2009.

⁷⁴ Sergei Glaziev, *ibid*, pp. 59-60.

⁷⁵ Ömer Kocaman, *age*, s. 68-69.

Dünya fiyatları ile iç fiyatlar arasındaki farktan kaynaklanan sorunun tek çaresi ihraç ürünlerinin iç fiyatlarını serbest bırakmaktır. Bu çözüm uygulanabilirlikten oldukça uzaktı ve hükümet bu politikayı uygulayacak itibar ve güçten yoksundu. Bu nedenle ihracat vergileri 1992’de beş kez değiştirildi. İhracat vergilerinin bir amacı da gelir temin etmektir.

Uluslararası kuruluşlar ihracat vergilerini eleştirdiler. IMF’nin talebine cevaben RF hükümeti, Temmuz 1992’ye kadar iktisadî reformların derinleştirilmesi programını ilân etti. Hükümet, imalât kuruluşları yüksek hammadde ve enerji fiyatlarına uyum sağladıkça ihracat tarifelerini aşamalı olarak düşürmeyi plânladı. Hükümet 1992 sonuna kadar ihracat vergilerinin % 20-30 oranında uygulanacağını, bundan sonra her 3 ayda bir oranların azaltılacağını, 1994 sonuna kadar, doğal gaz hariç, kaldırılacağını bildirdi. İhracat vergileri programlanandan daha yavaş kaldırıldı. Programa göre 1992’nin başında, % 25 olan ortalama vergi 1995’in sonunda % 0’a indirilecekti. 1992 ve 1994 arasında, hükümet ihracat vergilerini birkaç kez düşürdü, 31 Aralık 1991 tarihinde kararlaştırılan ilk oranın ortalama olarak 1/3’üne kadar indirdi. 1 Nisan 1996’da ihracat vergileri, petrol ve sıvı doğal gaz hariç, tamamen kalktı. İhracat vergi kaçakları sorun oldu, denetleyicilerin sayısı azdı ve bunlar da rüşvet alıyorlardı.

İhracatı düzenleme temel araçlarından bir diğeri, kotalardır. 1992’den 1994 ortasına kadar kotalar ihracatı düzenlemenin en önemli aygıtıydı. Büyük ölçüde, ihracat vergilerinin etkinliğine duyulan kaygıdan dolayı, bazı enerji ve hammaddeler üstüne kotalar kondu. Para çıkışını denetlemek, stratejik malların bedelinin yurda getirilmesini mecburî kılmak ve gelir temini diğer amaçlar arasındaydı. 31 Aralık 1991’de petrol, doğal gaz, kimya ve çelik mamulleri gibi RF ekonomisi için önemli mallar ihracat kotalarına bağlandı. İktisaden önemli kabul edilen bu mallar izin belgesi gerektiren mallar listesine dâhil edildi. Bu kararlar, hükümetten kota ve izin belgesi almadan önemli malların ihracatı imkânsızlaştı. Bu uygulama 15 Kasım 1991 tarihli “dış iktisadî ilişkilerin serbestleştirilmesi” kararına aykırıydı.⁷⁶

Haziran 1992 tarihli hükümet talimatıyla, stratejik mallar ihraç edecek işletme ve kuruluşların kaydı sistemi getirildi. Bu sistemin gerekçesi RF iktisadî çıkarlarını korumak, döviz kârlarının yabancı ülkelerde kanunsuz yatırıma dönüşümünü engellemek ve RF işletmelerini yabancı piyasalarda adil olmayan rekabetten korumaktır. Stratejik mallar tanımı içine petrol, sıvı doğal gaz, petrol ürünleri, doğal gaz, elektrik, kömür, kok, kereste,

⁷⁶ Akira Uegaki, “Russian Federation’s Foreign Economic Relations”, March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.8.2009.

selüloz, nonferro metaller, dökme demir ve çelik, kimyasal gübreler, inorganik asit, kürk, tahıl, nebatî yağ posası alındı. Stratejik mallar ihracı, RF dış ödeme gereklerine göre ihraç malları arzı sistemi ile ilişkilendirildi. Hükümet RF ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak (dış borç ödemeleri gibi) ihraç edilecek malları seçecek, ihraç değerini tahmin edecekti. Sonra Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Gazprom ile üreticilere talimat verecek ve bu mallar toptan ihraç edilecekti. Bu sistem “merkezden ihracat” olarak adlandırıldı. 1 Ocak 1994’ten sonra ferro metal, odun, nadir metaller, tomruk ve biçilmiş kereste stratejik önemli maddeler listesine eklendi. Yaklaşık 200 dış ticaret birimi ve büyük işletmeye stratejik önemli malları ihraç etme yetkisi verildi. Mamul mallara ihracat engeli konmamıştı; tüm ihracat KDV ve tüketim vergisinin dışında tutulmuştu.⁷⁷ Hükümet ihracatı sınırlandırmak için stratejik mallar tanımlaması yaptı ve bu malların ihracat iznini sınırlı bir gruba, “özel ihracatçılara” vermeyi denedi; fakat bu araç da ihracatı sınırlamada işe yaramadı. Bu grubun dışında kalan işletmeler stratejik mal ihracatçısı olmak için baskı yaptılar. Stratejik mal ihracatçılarının sayısı hızla katlandı. Önde gelen özel ihracatçılar, vergi muafiyeti için, hükümet üyelerine yönelik lobi faaliyeti yaparak nüfuzlarını istismar ettiler.⁷⁸

Kotalar Ekonomi Bakanlığı’nca arz ve talep tahminlerine göre belirleniyordu. Kotalar üreticiler arasında Bakanlıklarca karneyle dağıtılıyordu; bazı mallar için kotalar Ekonomi Bakanlığı’nın talimatları doğrultusunda yerel yetkililerce dağıtılıyordu. 1992’de ihracat kotaları federal bütçeye ek gelir temini maksadıyla artırıldı. Bu ek kotalar malların satın alınması ve teslimi maliyetlerinden sonra bütçeye daha fazla ihracat girdisi sağlamayı taahhüt eden kuruluşlara tahsis edildi. Kotaların en büyük payı bakanlıklar tarafından dağıtıldı. Yerel yönetimler bazı malların-kereste gibi- kotalarını dağıttılar. Kotaların küçük bir payı ihalelerde satıldı. Satılan kota payının zamanla artırılması ve temel enerji kaynakları haricindeki kotaların 1993’ün başlarına kadar tedricen kaldırılması plânlandı. İhracat kotalarını kaldırmak tahmin edilenden daha zor gerçekleşti. İhracat kotalarının dağıtımını, devlet kesiminin 1987’de, iç ticaretin 1991’de ve 1992’de serbestleştirilmesinin ardından, işletmeler üzerinde en önemli denetim aygıtı olarak kalmıştı.⁷⁹ İhracat kotaları, tahsisat alan küçük bir grubun yararına idi. 1994’te petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, kömür, elektrik, nonferro metaller, selüloz, un, likör, balık ve kâğıt dışındaki mallar

⁷⁷ Vladimir Konolov, *ibid*, p. 41.

⁷⁸ Anders Aslund, *How Russia Became a Market Economy*, Washington, D.C., The Brookings Institution Press, 1995, p. 144.

⁷⁹ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 60.

için kotalar kaldırıldı. Böyle olsa da kotaya tabi mallar hâlâ RF ihracatının % 70'ine tekabül ediyordu.

Bir diğer temel ihracatı düzenleme aracı izin belgeleriydi. İzin belgesine bağlı ihracatın nedeni RF hükümetinin RF ekonomisi için önemli malların dışa akmasından korkmasıydı. 31 Aralık 1991'de petrol, doğal gaz, kimya ve çelik mamulleri gibi RF ekonomisi için mühim mallar ihracat kotalarına bağlandı ve izin belgesi gereken mallar listesine dâhil edildi. Önemli malların ihracatı hükümetten kota ve izin belgesi almadan imkânsızlaştı.⁸⁰ Başlıca ihraç kalemlerinin -meselâ petrol- maliyeti dünya piyasa fiyatının % 1'den daha az olduğundan, devlet, ihracatı izin belgeleriyle kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Öncelikle Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı belli bazı malların ihracı için kotalar belirleyecekti. Ardından ihracatçılar bir dış muhatapla bir sözleşme yapacaklar ve Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı bir ihracat izin belgesi düzenleyecekti. Aslında bu belge fiyatın doğruluğunu kontrol etmek içindi. Devlet, ihracatı izin belgeleriyle denetim altında tutmaya çabalıyordu; ama ihracat izin belgeleri rüşvet verilerek kolayca elde edilebiliyordu.⁸¹

İzin belgeleri Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığına tescilli kuruluşlara düzenleniyordu. İzin belgesine hak kazanan işletmeler, Bakanlığın hususî bir komitesi tarafından seçiliyordu. İhracat kotası tahsisi de gerekiyordu. Stratejik öneme haiz ham maddelerin satışından elde edilen döviz kazançlarının tayin edilen banka hesabına yatırılması zorunluydu.⁸² İhracat vergileri ve devlet ihracatı bütçe gelirlerinin yaklaşık % 28'ine tekabül ediyordu. Piyasa döviz kurunun % 40'ından, enerji ve hammadde ihracat bedellerinin % 50'sinin hükümete zorunlu satışından ek gelirler temin edildi. Bu zorunluluk 1992'nin ortasında kaldırıldı. 1992'nin ilk yarısında kuruluşlar ihracat kazançlarının % 40'ını ek % 20 ihracat vergisine denk olan bir döviz kurundan satmak zorundaydılar. Diğer tüm malların ihracı (silâhlar ve uyuşturucular gibi tehlikeli ürünler hariç) kısıtlamalara tabi değildi.

İhracatçı kuruluşları, ihracat bedeli sınırlamalarına göre konvertibl para kazançlarının belirli bir oranını, (genelde % 40) resmi kurdan merkezi otoritelere teslim etmeleri gerekiyordu. Bu durum ihracatçıları, konvertibl para kazançlarını yurt dışında tutmaya veya konvertibl para kazançlarını beyan etmemeye yönelterek sermaye kaçışını körüklüyordu. Benzer şekilde, takas ticareti üzerine yasak kondu. Takas ticareti ihracat bedeli

⁸⁰ Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.8.2009.

⁸¹ Anders Aslund, *ibid*, p. 146.

⁸² Sergei Glaziev, *ibid*, p. 61.

sınırlamalarından kurtulmak için, ya da desteklenen veya düşük fiyatlı kıt mallar ihracatı üzerindeki kısıtlamalardan kurtulmak için kuruluşlar tarafından kullanılıyordu.⁸³

İhracata getirilen tahditlere (vergi, kota, izin belgesi) rağmen devasa RF'nin kaynakları ihraç edildi ve ihracat hâsılatı devasa rakamlara erişti. Kota, işletme kayıt sistemi ve merkezden ihracat, bazı kuruluşlar için menfaat kaynağı oldu. Uluslararası kuruluşlar ihracat kotaları, merkezden ihracat vb. sınırlamaların kaldırılması çağrısında bulundu. 23 Mayıs 1994 tarihli bir kararla 1 Temmuz 1994 itibarıyla kota ve izin belgeleri uygulaması petrol harici tüm mal ve hizmetler için kaldırıldı. 1 Ocak 1995 itibarıyla de petrol ürünleri ihracı üzerindeki kısıt ve izinlerin kaldırılması kararlaştırıldı. Sonuçta ihracat kotaları, izin ve işletme kayıtları Mart 1995'te kaldırılabilir.

2.1.3. Merkezden İhracat ve İthalât

Devlet doğrudan dış ticaret faaliyetlerinden zamanla çekildi. Merkezi dış ticaret eski plan sisteminde kullanılan desteklerin bir kalıntısıydı. Önceden dış ticaret birimleri, ihraç edeceği malları (çoğunlukla hammadde) yurtiçi fiyatlardan satın alır, konvertibl para karşılığında yurtdışı piyasalarda kolayca satardı. İhracat kârı, yiyecek ve makine ithalatını desteklemek için kullanılırdı.

Bu sistemin benzeri SSCB'yi müteakiben RF tarafından uygulandı. İhracat miktar kısıtları devlet ihtiyaçları için belirlendi. Hükümetin satın alma kuruluşu Roscontracti ihraç edilebilecek ürünleri iç fiyatlardan satın alıyordu. Merkezi ticaret, 1992'de üçüncü ülkelerle (BDT dışı) dış ticaretin yaklaşık % 40'ına, 1994'te % 20'sine tekabül ediyordu. Bu satışlardan sağlanan gelir, büyük oranda desteklenen merkezi ithalâtın finansmanında kullanılıyordu. Destekler sonradan kaldırılınca, merkezi ihracat kârları dış borç ödemeleri ve hükümete gelir temini için kullanıldı.

Merkezi ticaret, dış ticaret sistemini çarpıtıyor ve daha ileri adımlar için önemli bir engel teşkil ediyordu. Merkezi ticaret ithalât ve ihracat vergilerinden muaftı. 1994 için onaylanan merkezi ihracat 9 milyar USD civarındaydı. Merkezi ticarete konu malların sayısı 1993'te 33 iken 1994'te 14'e indi. 1994'te merkezi ticarete konu mallar listesinden kömür, gübre ve kereste çıkarıldı, tabii gaz ise dâhil edildi.

İthalâta verilen merkezi destekler önemli bir sorundu. 1992'de RF ihracatının % 45'i merkezden ve destekle gerçekleştiriliyordu. IMF verilerine

⁸³ Anders Aslund, *ibid*, p. 146.

göre 1992'de GSMH'nin % 17,5'i kadar ithalât desteği verildi. Bu desteğin çoğu bütçeye dâhil değildi. 12,5 milyar USD'lık kısmı mal kredileri ve Batı ülkeleri tarafından, kendi zirai lobileri yararına verilen kredilerle finanse edildi. Bu kredi ve ithalât destekleri sadece birkaç kişinin zenginleşmesine yardım etti; bu kimseler, dönüşümün sosyal maliyetlerini azaltan önemli bir öge olduğunu ileri sürerek destekleri haklı çıkarmaya çalıştılar.

Bahar 1993'te Maliye Bakanı Boris Fyodorov ve IMF, ithalât hacmini ve merkezden ithalâta desteği GSMH'nin küçük bir oranına düşürmek ve 1994'te desteği kaldırmak için güçlerini birleştirdiler.⁸⁴

İthalât, 1 USD'nin ~1,8 ruble gibi gerçekçi olmayan bir döviz kurunda (piyasa fiyatının % 1'i, 24 Haziran 1992'de Merkez Bankası kuru 100 ruble=56,2200 USD) konvertibl paraların merkezden tahsisatı yoluyla denetim altında tutuluyordu. Aslında, hükümet dünya piyasalarından mal satın alıyor ve satın aldığı bu malları, RF kuruluşlarına dünya piyasa fiyatlarının küçük bir oranından satıyordu. İç fiyatlardan emtiaları satan Ruslar, desteklerin çoğunu ceplerine indiriyor ve geri kalanını da rüşvet olarak dağıtıyorlardı. 1992'de RF ithalâtının % 45'i merkeziydi ve bu ithalât desteklendi. IMF rakamlarına göre toplam ithalât destekleri 1992'de Rusya GSYİH'nin % 17'sine tekabül ediyordu.⁸⁵

Sonuç

SSCB dışa kapalı, dış ticaretten kaçınan bir ülke iken, RF 1990'lı yıllar boyunca dünya ekonomisine eklemlenme yönünde ilerledi. RF, dünya ekonomisine eklemlenmenin bir unsuru olan dış ticaretini ve dış ticaretteki uygulamalarını 1990'lı yılların ortalarında dünya standartlarına yaklaştırmaya çalıştı. Batılı danışmanlar ve IMF, bu süreçte etkin rol aldı. Danışmanlara göre RF'ye yabancı mal girişinin artması, ülke içinde tekелci güçleri dizginleyecek, devlet tekelleri ve devlet kontrolleri kalkacak, kıt tüketim mallarının arzı artacak, serbest piyasa oluşacak, dış fiyatlar sayesinde yurtiçi piyasada fiyatlar rekabet ortamında oluşacak, fiyat rekabeti vasıtasıyla üretimde verimlilik artışı sağlanacak, yurtdışından teknoloji girişi hızlanacak ve böylece halkın refahı yükselecekti.

Doğu Bloğu ve COMECON ülkelerinin SSCB'nin dış ticaret hacminde önemli payı varken, bu ülkelerin RF'nin dış ticaretindeki oranı 1990'lı yıllar boyunca azaldı. COMECON ülkeleri ile ticaret SSCB dış ticaretinin yaklaşık % 50'ine tekabül ederken 1995'e gelindiğinde RF'nin eski COMECON ülkeleri ile ticareti % 8'e kadar geriledi. Ayrıca eski SSCB cumhuriyetleri

⁸⁴ Ömer Kocaman, *age*, s. 68-70.

⁸⁵ Anders Aslund, *ibid*, p. 146.

ile RF arasındaki dış ticaret hacmi de 1990'lı yıllar boyunca azaldı. Ticarete Batı ülkelerinin payı arttı.

1992 ve 1993'te RF dünyada en serbest ithalat rejimine sahip ülkeler arasındaydı. 1 Temmuz 1992'ye kadar RF'de ithalât kota ve vergileri yoktu, sadece % 0,15 oranında idarî işlem masrafı alınmıyordu. 1993'e kadar bavul ticaretinde kısıtlama yoktu. Dış ticaretin serbestleştirilmesi uygulamada dogmatik bir uygulamaya döndü ve ifrata kaçıldı. Bu sürede yürürlüğe konan rejim, hükümetin dış ticaret işlemleri üzerindeki kontrolünü baltaladı. Sonuç olarak yenilenemeyen milli kaynakların çoğu heba edildi. SSCB'nin imalât sanayinin süregelen çoğu pazarını RF kaybetti, önemli miktarda döviz RF'den kaçtı. Rejim bürokraside bataklığa saplandı, RF'nin SSCB'nin dış piyasalardaki paylarını kurtarma amaçlı çabaları rüşvet alan bürokrasi tarafından başarısızlığa uğratıldı.

RF hükümeti ihracat ya da ithalât tahditleri arasında veya ikisinin bir karışımını yurtiçi üretim ve tüketimi korumak için seçmek zorundaydı. Makroekonomik istikrarsızlık ve iç rekabetin yokluğu, ithalât kısıtlamalarının seçilmesine karşı ileri sürülen iddialardı. 1991'de belirsizliğe dalan ekonomi, SSCB'nin idari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş için 1 Ocak 1992'de fiyatların serbest bırakılmasıyla birlikte, fiyatların katlanarak arttığı hiper enflasyon ve dolarizasyon sürecine girdi. Fiyatların serbest bırakılması sonrası karmaşık fiyat artışları ithalât tarifelerinin doğru hesaplanmasını imkânsızlaştırdı. Karar vericiler, ithalât kısıtlamalarının fırsatçıların ekmeğine yağ süreceğinden de çekindiler. Karar vericilere göre fırsatçılar tüketiciler zararına bu gibi ithalât kısıtlamalarından avantaj elde edeceklerdi.

RF'de ithalâta serbestleşmenin ihracatta serbestleşmeye göre daha hızlı gerçekleşmesinin bir diğer nedeni, ihracattaki serbestleşmenin düşük iç fiyatlar dolayısıyla yurtiçi tabii kaynakların dışa akmasının yol açacağı sorunlardı. İç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki farkın kişi ve işletmelerin kasalarına gitmesinin yerine hazineye gelir temini için kullanılması uygun bulundu. Ayrıca ihracattaki serbestleşmenin bir süre sonra yurt içi fiyatları da yükselterek, yurt içinde üretim yapan işletmelerin girdi fiyatlarını da yükselteceği endişesi vardı. Bu sebeplerden dolayı 1994'e kadar ithalât rejimi, ihracat rejimine göre daha serbestti. Ayrıca ruble değerinin epeyce düşük olması, ithal edilen tüketim malları fiyatını yükselttiğinden yurtiçi üreticileri dış rekabetten koruyordu.

Merkezden dış ticaret, SSCB'den sonra RF tarafından da uygulandı. İhracat miktar kısıtları devlet ihtiyaçları için belirlendi, Hükümet'in satın

alma kuruluşu Roscontract, ihraç edilebilecek ürünleri iç fiyatlardan satın alıyordu. Merkezi ticaret 1992’de üçüncü ülkelerle (BDT dışı) dış ticaretin yaklaşık % 40’ına, 1994’de ise % 20’sine tekabül ediyordu. Bu satışlardan sağlanan gelir, büyük oranda desteklenen merkezi ithalâtın finansmanında kullanılıyordu. Destekler sonradan kaldırılınca, merkezi ihracat kârları dış borç ödemeleri ve hükümete gelir temini için kullanıldı. Merkezi ticaret, dış ticaret sistemini çarpıtıyor ve daha ileri adımlar için önemli bir engel teşkil ediyordu. Merkezi ticaret, ithalât ve ihracat vergilerinden muaftı. 1994 için onaylanan merkezi ihracat 9 milyar USD civarındaydı. Merkezi ticarete konu malların sayısı 1993’te 33 iken 1994’te 14’e indi. 1994’de merkezi ticarete konu mallar listesinden kömür, gübre ve kereste çıkarıldı, tabii gaz ise listeye dâhil edildi.

Kısaca SSCB’den devralınan iktisâdi miras, SSCB’nin idarî komuta ekonomisi, dünya fiyatları ile iç fiyatlar arasındaki fark ile 1992, 1993 ve 1994’teki GSYİH’deki büyük düşüş nedeniyle, 1990’lı yılların ortalarına kadar ihracatın sınırlandırılması, ithalâta aşırı serbestlik politikasının izlenmesini gerekli kıldı. 1990’lı yılların ortalarına kadar RF dış ticaret mevzuat ve uygulamaları, uluslararası normlara yaklaştırılmaya çalışıldı.

KAYNAKÇA

- Aslund, Anders. *How Russia Became a Market Economy*, The Brooking Institution Press, Washington, D.C., 1995.
- Balino, Tomas J.T. and David S. Hoelscher and Jacop Horder. “Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia”, *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997.
- Bayar, Sevilay. *Rusya Federasyonu Ülke Raporu, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, Ankara, 2000.
- Cook, Linda C. “Social Contract and Gorbachev Reforms”, *Soviet Studies*, Vol. 44, 1992, pp. 37-56.
- Glaziev, Sergei. “The Origin of Russian Trade Policy”, *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Gorbaçov, Mihail S. *Gorbaçov Türkiye’de İstanbul ve Ankara Konferansları, 24-30 Nisan 1995*, Haz. Ömer Çendeoğlu ve Aslıhan Dinç, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

- Gregory, Paul R. and Robert C. Stuart. *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison and Wesley Educational Publishers, Inc., 1998.
- Kocaman, Ömer. *The Russian Economic Transformation in the Early 1990s and Some Assessment in the West*, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun. "Rusya ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Dönem", *KÖK Araştırmalar*, C. IV, No: 1, Bahar 2002, s. 177-201.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun. "Rusya-AB Diyalogunda Açılımlar", Ağustos 2003, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_02.pdf, Erişim: 14.8.2009.
- Konolov, Vladimir. "Russian Trade Policy", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Kostin, Andrei L. "External Debt", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- Kotz, David M. and Fred Weir. *Revolution From Above: The Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997.
- Kvint, Vladimir L. and Gallus Jacqueline E. "Russian Federation Opportunities and Risks for Foreign Investors", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- Menshikov, Stanislav. "Russian Capitalism Today", *Monthly Review*, July-August 1999.
- Michalopoulos, Constantine and David G. Tarr. "Summary and Overview of Developments Since Independence", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Mieszkowski, Peter and Ronald Sligo. "Economic Change in Russia: 1985-1995", *Problems of Post-Communism*, May/June 1996, Vol. 43, No: 3.
- Nove, Alec. "The Soviet Economic System", *Printed in Great Britain by Biddles of Guildford*, Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd. 15/17 Broadwick Street, London W1V 1FP.1, 1986.

- Peck, Merton J. and Thomas J. Richardson. *What is to be Done? Proposals for the Soviet Transition to the Market*, New Haven, Yale University Press, 1991.
- Primakov, Yevgeni Maksimovich. "Economic Diplomacy", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- Safaranov, Mikhail and Valeriy Oreshkin. "Trade" *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- The Economist Intelligence Unit, *Country Profile 1999-2000*, London, Printed and Distributed by Redhouse Press Ltd, Unit 151, Dartford Trade Park, Dartford, Kent DA1 1QB, UK., 1999.
- The Economy of the USSR: a Study Undertaken in Response to a Request by the Houston Summit: Summary and Recommendations/International Monetary Fund ...* (et al.), First Printing December 1990.
- Тимошина, Т. М. *Экономическая История Россия*, Москва, Информационно-издателский Дом Филинь Юридический Дом Юстицинформ, 2000.
- T.C. Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. *Yıllık Rapor 1995*, Moskova, Ekim 1996.
- Uegaki, Akira. "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>, Erişim: 15.8.2009.
- Ulyukaev, Aleksei. *Reforming The Russian Economy 1991-1995, Published by The Centre for Research into Post-Communist Economies, 2 Lord Norh Street*, London SW1P 3LB, Printed in Great Britain by St Edmundsbury Press Limited, Bury St Edmunds, Suffolk, 1996.
- Walker, Martin. *The Waiking Giant*, Abascus, Londra, 1986, çev. Abdullah YILMAZ, çeviri başlığı "Parti Liderliğinde Yeni Kuşak", s. 35-47; çevirinin yer aldığı eser *Gorbaçov'un Rusya'sı*, Haz. Cem Akaş ve Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Wolf, Thomas. "Russian Federation", *Economic Review*, Washington, D.C., International Monetary Fund, 1992.